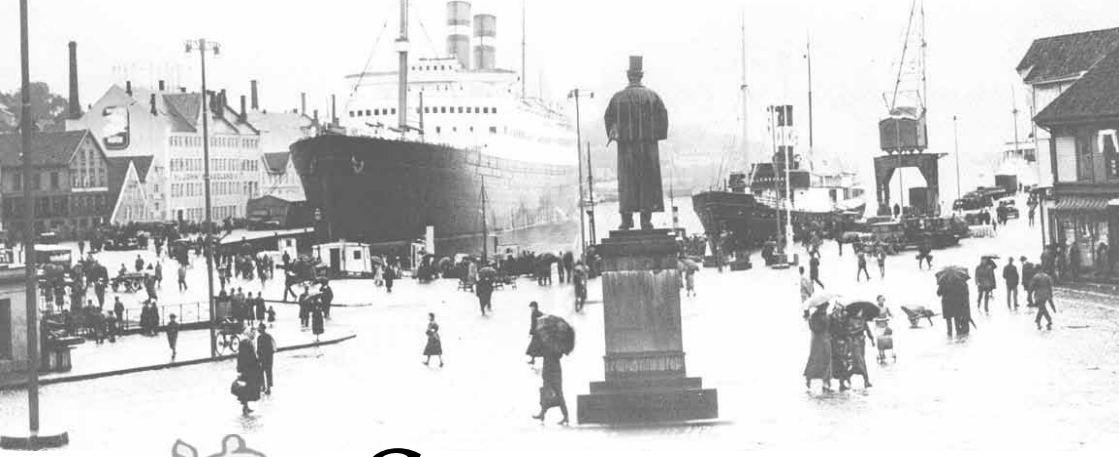

Stavangeren

Medlemsblad for Byhistorisk Forening Stavanger

Nr. 1 2010 – 20. årgang

I redaksjonen: Kirsti Lærdal, Finn Bringsjord, Kjell Petter Løhre og Hans E. Næss.

Leder 3
Av Hans Eyvind Næss

Årsmøtereferat 4

Bekken på «Egenæs» 7
Av Reidar Frafjord

Wilhelm Nessler – Stavangers og norges første rørlegger 15
Av Gunnar A. Skadberg

Sporene etter Anne Larsdatter 30
Av Synnøve Østebø

Lars Larsen Geilanes fødested 37
Av Hans Eyvind Næss

Medlemskap tegnes ved innbetaling av kr. 300,- for enkeltmedlemmer og kr. 450,- for familiemedlemmer. Institusjonsmedlemskap kr. 200,- Beløpet innbetales til konto 3201.25.37300.
Adresse: Postboks 351, 4001 Stavanger. www.byhistoriskforening.org
Org.Nr. 984 289 669 ***ISSN 0806 - 184X***

Program for Byhistorisk forening 2010

www.byhistoriskforening.org

Onsdag 17. februar (årsmøte)
Foredrag av Konrad B. Knutsen med tittel:
"Stavanger gjennom de 40 gyldne årene 1969-2009"
Sted: Arkeologisk Museum, kl. 19.00

Onsdag 24. mars
Foredrag av May-Brith Ohman Nielsen med tittel :
"Historiens største pandemi.
Spanskesyken 1918-1919 sett fra Stavanger og Rogaland"
Sted: Arkeologisk Museum, kl. 19.00

Onsdag 21. april
Foredrag av Arne Solli med tittel :
"Sosial uro, protest og radikalisme i Stavanger 1765-1814.
Sted: Arkeologisk Museum kl. 19.00

Onsdag 19. mai
Byvandring med Lise Storås som guide
"Storhaug – mangfold i østre bydel (Fra Kongsgaten til Midjord)
Sted: Sigbjørn Obstfelders plass, kl. 19.00

Onsdag 1. september
Byvandring med Turid Haaland som guide
"Bysnittet – 250 års byutvikling og trehusbygging" (fra Vågen til Stokkavannet)
Sted: Vågen,kl. 19.00

Onsdag 29. september
Foredrag av Ole Kallelid med tittel (foreløpig):
"Den Kombinerede Indretning – 1800-tallets løsning for fattige,
gamle og syke i Stavanger?"
Sted: Arkeologisk Museum, kl. 19.00

Onsdag 27. oktober
Foredrag av Arnvid Lillehammer med tittel:
"Stavanger – byen for ryfylkingen?"
Sted: Arkeologisk Museum, kl. 19.00

Onsdag 24. november
Foredrag av Endre Elvestad med tittel:
"Byen, biskopen og jernalderleden"
Sted: Arkeologisk Museum kl. 19.00

Lederens spalte

Amerika og Stavanger –
kulturakse og kulturbegivenheter 2010.

Blant de mange spennende artikler i dette første nummeret av Stavangeren i 2010 handler den ene om Lars Larsen Geilane. Lars Larsen Geilane ledet «sluppefolket» da de la ut på sin farefulle ferd fra Stavanger til New York sist i juni 1825 med «Restauration». På grunn av kontrari vind ble sluppen liggende noen dager før den endelig kom seg ut Byfjorden den 4. juli.

Lars Larsen Geilane var sønn av Lars Svendsen som festet husmannsplassen Geilane ved Braiavatnet. I artikkelen beskrives plassen nærmere. En kulturhistorisk minneplate om Lars Larsen vil bli hengt opp i år. Dette vil skje samtidig med en ennen «dåp». En kopi av «Restauration» er snart ferdigbygd og klar for sjøsetting på Finnøy. Båten vil bli døpt i Stavanger 16. juni. Samme dag vil minneplaten bli avduket på Kongsgt. 52 omtrent på det sted der bolighuset husmannsplassen Geilane stod. I disse juni-dagene arrangeres også Stavanger-Houston-dagene i Stavanger. Alt vil bidra til å gjøre 2010 til et nytt utvandrings- og Norge-Amerika år på liknende vis som vi hadde det ved utvandrerjubileet i 1972 og i 1986 da Det norske utvandrersenteret åpnet med en stor festforestilling i konserthuset samtidig som Reisen-til-Amerika utstillingen, eid av utvandrersenteret ble vist i nyrestaurert utstillinglokale i South Street Seaport Museum i New York.

Få dager senere vil det bli 4. julifeiring i forbindelse med den amerikanske nasjonaldagen i Stavanger i regi bl.a. av NORAM – Norge-Amerika komiteen i Næringsforeningen for Stavanger-regionen. Det legges opp til å inkludere besøk av den nye «Restauration» med 4. juli markeringen på dagen 185 år etter at den opprinnelige utvandringsskuten satte seil ut Byfjorden.

Det vil kommer mer informasjon om programinnhold og tidspunkter for begge arrangementene. Men i vår norske amerikaby med vår mangfoldige tilknytning historisk og kulturelt til det norske Amerika vil 2010 inneholde særlig minnerike markeringer om Norge-Amerika aksen, om vår felles kulturarv og vårt felles ansvar for å ta vare på de sterke frihetsidealer som er innebygget i vår felles kultur i utformingen av en fremtidsrettet politikk med frihets og menneskerettighetsideal i sentrum; dette også kanskje en liten opptakt mot vår eget store riksjubileum for selvstendighet og frihet om fire år, i 2014, til minne om 1814, til vår egen grunnlov som nettopp var tuftet på idealer nedfelt i den amerikanske menneskerettighetserklæringen.
Jeg tror vi alle kan få et minnerikt Norge-Amerika år.

Stavanger 4. februar 2010-02-04
Hans Eyvind Næss
leder

Du kan nesten ikke
unngå å få det med deg
Stavanger Aftenblad • Aftenbladet.no • TV Aftenbladet
MEDIEHUSET
Stavanger Aftenblad

Protokoll for årsmøtet i Byhistorisk forening Stavanger 2009

Avholdt onsdag 17. februar 2010 på Arkeologisk Museum
Foreningens nestleder, Harald Sigurd Pedersen ønsket de frammøtte, i alt 74 stykker, velkommen. Han stilte spørsmål om forsamlingen kunne godkjenne den tilsendte innkallingen. Den ble godkjent.

Nestformannen bemerket videre at foreningen hadde en høy medlemsmasse, tilgangen har vært god gjennom annonser i Stavanger Aftenblad, og vi har fått nye medlemmer via vårt oppdaterte nettsted. Medlemsmøtene genererer også medlemmer gjennom ivrig verving kontra inngangspenger. Det er foreningen fornøyd med.

Han bemerket også at Arkeologisk Museum har godkjent foreningens behov for å utvide publikumstilgang til 150 plasser.
Møtet ble deretter satt og sakene behandlet slik:

Dagsorden ble presentert og godkjent.

1. Konstituering
Til møteleder ble valgt: *Harald Sigurd Pedersen*
Til referent ble valgt: *Kirsti Margrethe Lærdal*
Til signering av protokoll ble valgt: *Ove Jølbo og Henning Roland Petersen*

2. Behandling av styrets beretning for 2009
Harald Sigurd Pedersen, nestleder og kasserer gikk gjennom beretningen.
Vedtak: Årsberetningen ble godkjent ved akklamasjon.

3. Behandling av regnskap for 2009
Harald Sigurd Pedersen, nestleder og kasserer gikk gjennom ferdig revidert regnskap for 2009.
Vedtak: Regnskapet 2009 ble godkjent ved akklamasjon.

4. Styrets innstilling til økning av kontingent for 2011
- Styrets forslag kr 350 for enkeltmedlemmer og kr 500 for familiemedlemmer -
Vedtak: Kontingentsatser for 2011 vedtas i sin helhet.

5. Presentasjonen av budsjettet for 2010
Harald Sigurd Pedersen, nestleder og kasserer presenterte styrets forslag til budsjett og gjennomgikk de ulike postene.
Vedtak: Styrets forslag til budsjett for 2010 ble godkjent ved akklamasjon.

6. Valg
Valgkomiteen har bestått av:
Reidar Frafjord, Vigdis Hovda og Henry Bjørkelund.
Valgkomiteens forslag for 2010:

Styret (velges for 2 år):

Hans Eyvind Næss	- ikke på valg
Harald Sigurd Pedersen	- ikke på valg
Kirsti M. Lærdal	- ikke på valg
Elsa Grimnes	- ikke på valg
Bodil Wold Johnsen	- gjenvalgt
Petter Løhre	- (ny)
Bente Madsen Bærheim	- (ny)

Varamedlemmer (åremål):
Odd Øgreid - valgt for 1 år
Frederik Hansen - valgt for 1 år

Valgstyret (åremål):
Reidar Frafjord ønsket ikke gjenvalg.
Eldbjørg Vaage Melberg - (ny)
Henry Bjørkelund - gjenvalgt
Vigdis Hovda - gjenvalgt

Revisor:
Hallvard Ween - gjenvalgt

Møteleder spurte om der var innvendinger mot en samlet votering. Det var der ikke og fremsatte forslag ble tiltrådt ved akklamasjon.

Styret konstituerer seg selv.
Styrets sammensetning for 2010 er som følger:
Hans Eyvind Næss
Harald Sigurd Pedersen
Kirsti M. Lærdal
Elsa Grimnes
Bodil Wold Johnsen
Petter Løhre
Bente Madsen Bærheim

Varamedlemmer:
Odd Øgreid
Frederik Hansen

Valgkomitè for 2010
Eldbjørg Vaage Melberg
Henry Bjørkelund
Vigdis Hovda

Vedtak: Styrets forslag til valgkomitè ble enstemmig vedtatt.

Styret takker Karin Noer, Finn Bringsjord og Reidar Frafjord for god innsats og godt samarbeid gjennom flere år.

Stavanger Sentrum: Verksgaten 24, 4004 Stavanger
Tlf: 92 22 33 44, www.handelsbanken.no/stavanger_sentrum

Bekken på «Egenæs»

av Reidar Frafjord

I en meget leseverdig artikkel i årboken til *Stavanger og Rogaland Jeger og Fiskeforening* om Store og Lille Stokkavann for noen tiår tilbake, skrev Espen Enge bl.a.: «Hovedgytebekken til Lille Stokkavann fra gammelt av, var bekken som kom fra Stadionområdet. Den var for øvrig i sine siste «leveår» betydelig redusert både med hensyn til vannføring og gyteforhold.»

Denne passusen fanget min interesse. Jeg minnes fra mine gutteår like etter 2. verdenskrig at en bekk gikk åpen et kort stykke nede i Stokkadalen, hvor vi i dag har lekeplass/grøntområde. Var det denne som opprinnelig hadde kommet fra stedet som E. Enge nevnte?

Utgangspunktet for en nærmere undersøkelse omkring forannevnte ble «Kart i 12 Plader over Egenæs» fra 1868. Her var en «Bæk» tydelig tegnet inn, men den kom ikke fra det området hvor Stadion ble anlagt i 1920-årene! Bekken så ut til å ha utgangspunktet fra den sydlige delen av Misjonsskolens mark på løkke C3, like nedenfor krysset mellom nåværende Solbakkeveien og Stokkaveien. På kartet kunne man følge hele bekkeløpet, like til Lille Stokkavann.

Jeg henvendte meg til forfatteren med tanke på å få en nærmere redegjørelse, men Espen Enge kunne bare tilbakemelde at han i artikkelen refererte til opplysninger som var blitt ham fortalt av andre. Det hørtes imidlertid sannsynlig ut, mente han, at det her var tale om den samme bekken. Men trolig måtte det også ha kommet vann fra «hellingen» mot Stadion (bakken i det som i dag er Holbergsgate – krysset Ø. Stokkavei), «selv om det ikke nødvendigvis har vært noen definert bekk her». Bekkeløpet nede i Stokkadalen kunne altså ha fått betydelig tilsig fra et høyereliggende platå, hatt større vannføring videre mot utløpet og dermed vært en god gytebekk, som Enge nevner.

En forklaring på bekkens utspring like nedenfor trasèen som den gangen hette «Stokkevei», kan være at deler av det overliggende platået på naboløkken i sør, C2, som bl.a. omfattet dagens Solbakkeveien, har vært et myrlendt sumpområde. Jens Zetlitz skriver et sted i sitt beskrivende landskapsdikt, «Egenæs» fra 1792, ganske betegnende: «En fuul og raaden Sump, en stenig Ur, og hist og her en lyngbegroet Bakke...»

Det er fortsatt mye fuktighet i jordbunnen i Solbakkeveien. Rune Skadberg som bor i nr. 7, forteller at han har måttet installere pumpeanlegg for å hindre at vann trenger inn i husets kjeller, og jeg er også blitt gjort kjent med at andre beboere i dette området mot Steingata, har hatt tilsvarende problem.

I den følgende utredningen av bekkeløpet var konsulent ved byggesaksavdelingen i Stavanger Kommune, Iren Pallesen, til stor hjelp. Etter å ha kontaktet henne, digitaliserte hun inn bekken på luftfoto over dagens område, med 1868-kartet som

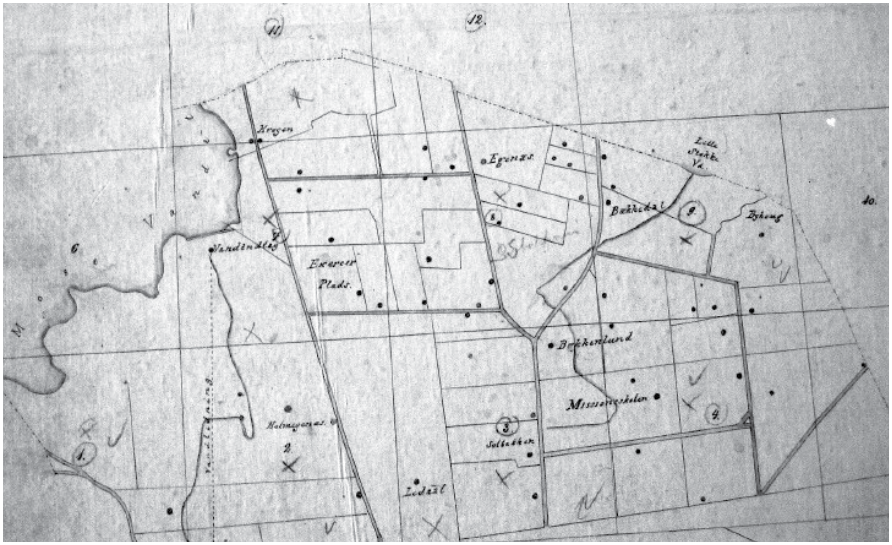

«Egenæs-kartet» fra 1868 med angivelse av bekken fra Misjonsmarken til Lille Stokkavann.

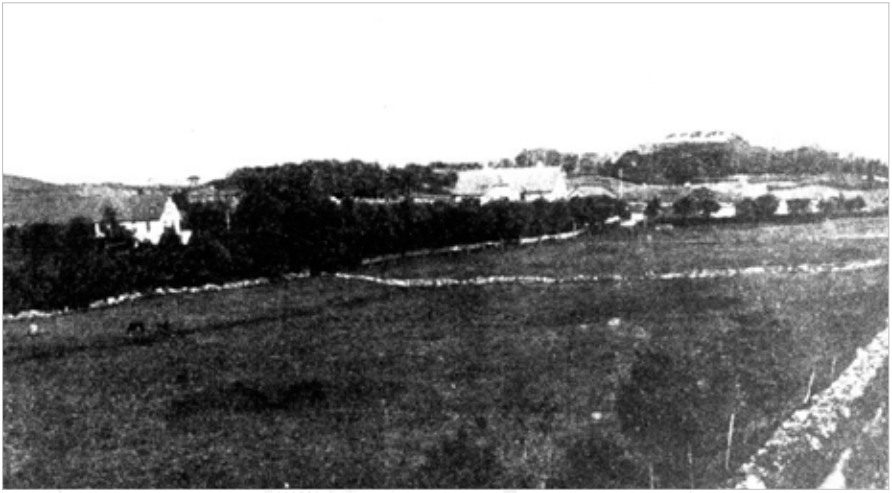

Dette oversiktsbildet fra ca. 1900 viser nordre delen av løkke C3 med konturen av bekkefaret mot vest, parallelt med allèen som gikk fra «Missionsskolens» hovedbygning fra 1864, til Stokkaveien. Steingjerdet midt på bildet var skillet mellom løkkene C3 og C4. Omtrent her går Seehusens gate i dag. Ved dette gjerdet dreide bekken mot nordvest, og under allèen. (Copyright: Misjonsarkivet, Misjonshøgskolen)

grunnlag. Deretter ble linjen justert etter et 1911-kart, der hun med sikkerhet kunne se at bekken fortsatt var åpen. Når det gjelder siste delen, har hun latt linjen fortsette, for å markere at bekken gikk ut i Lille Stokkavann, selv om vannet den gangen hadde et areal som gikk langt inn på dagens mark, faktisk helt bort til den nåværende koloni-

hagen. Grunnen til dette var at vannet var blitt oppdemmet i den motsatte, vestre enden ca. 1850, pga. mølledrift i en bekk mellom Lille- og Store Stokkavann.»

På de neste bildene har hun tegnet inn bekkens løp i det som er dagens bebyggelse. Utgangspunktet er skråningen ved nåværende Stokkaveien nr. 59. I nedre, høyre bildekant skimter vi 2 av de 4 kommunale boligene i 3 etasjer som murmester Aksel Njå satte opp her i Solbakkeveien i 1919. Trolig har grunnarbeidene med disse husene bidratt til at bekken nedenfor platået i tiden etter ble lagt i rør.

Vi merker oss at bekkens løp må ha gått langs vestsiden av dagens blokk nr. 57 på nedsiden av Stokkaveien og gjennom eiendommen/blokken Seehusens gate nr. 38. Altså gjennom hele førnevnte løkke C3 fra sør til nord. Her dreide bekken mot nord-vest, inn på løkke C4, gjennom den sør-vestre delen av NMS' administrasjonsbygg, deretter under allèen her, før den svingte sør-vestover Kampen kirkes parkeringsplass, over dagens Seehusens gate nr. 46 og videre over området som i dag er blokkene i Seehusens gate nr. 50 og nr. 52.

Hele denne første delen av bekkeløpet er intakt når vi sammenligner med kartet fra 1911, men allerede på et kart fra 1917 er tydeligvis noe av bekken lagt i rør.

Det videre løpet gikk nå inn over et område som karakteristisk nok fikk betegnelsen «Bækkelund». I en strekning på nordsiden av det gamle våningshuset som ligger der hvor Stokkaveien deler seg i Øvre og Nedre Stokkavei, rislet bekken i et smalt dalsøkk i to fall gjennom utmarken, fram til en liten dam. I gamle dager førte to steinbroer over bekken, og terrenget ved siden av vannløpet var formet som eføykledde terrasser.

Avdøde bokhandler Carl Bang fortalte at det på Bækkelund var et skogholt hvor ungene lekte cowboy og indianer. Her var det også en dam med ender, mintes Bang. Endre Rasmussen (f. 1927)husker at bekken gikk åpen her til midten av 1940-tallet. I guttedagene hadde han krøpet langs bekken i bunnen av søkket.

Sissel Thomsen opplyser at Daniel Danielsen Ogne kjøpte parkdelen av Bækkelund i 1896 og satte opp et lysthus på eiendommen til nåværende Bekkelunds gate. Hun nevner også at bekken som rant gjennom området, var innom en dam i nærheten. På bildet er det sønnen til Daniel, Bjarne Ogne (f. 1891), som mater endene i dammen.

Endre Rasmussens bror, Øivind (f. 1924), forteller at han en vinter før krigen hadde sett unger som skøytet på isen i denne dammen. Den lå ovenfor Nedre Stokkavei, i området nord for Thomas Snekkers gate nr. 9. (En eiendom som før hadde adressen Nedre Stokkavei nr. 11.) Iren Pallesen har markert/digitalisert den ellipseformede dammen kloss i dagens Thomas Snekkers gate nr. 10. Øivind Rasmussen anslo at dammen hadde hatt et tverrmål på ca. 10 m.

(Sissel Thomsen har originalbildet)

Dette er et utsnitt av et luftfoto over Bekkelund fra 1937. Iren Pallesen har her digitalisert inn både bekken og dammen. Vi ser skogsområdet som er omtalt i teksten, der vi i dag har tett bebyggelse. Husrekken øverst er langs Seehusens gate. Våningshuset på Bekkelund ligger til høyre, ovenfor krysset mellom Nedre og Øvre Stokkavei.

Vi skal nå videre studere hvordan bekken i dette området ville berørt *dagens eiendommer*. Fra Seehusens gate nr. 52 gikk løpet mellom eiendommene Bekkelunds gate nr. 7 og nr. 5 og videre vestover mellom nr. 6 og nr. 4. Deretter renner den inn i dammen som er nevnt, like over Thomas Snekkers gate 10.

Bekken dreide deretter mer sydover, gjennom Thomas Snekkers gate nr. 7, før den gikk under en steinbro i Nedre Stokkavei.

Her ville den rent gjennom eiendommene Nedre Stokkavei nr. 12, videre Hageveien nr. 1 og under Hageveien til Edvard Griegs vei nr. 4. Fortsettelsen gikk gjennom lekeplassområdet nederst til venstre. (Og det var nok her jeg husker at noe av bekken gikk åpen!) Endre Rasmussen forteller for øvrig at han under krigen fanget rumpetroll i denne bekken.

Etter dette grøntområdet ville bekken vært innom Johan Svendsens vei nr. 2 før den på ny krysset under Nedre Stokkavei og gikk inn i kolonihagen, like bortenfor hovedporten, ved siden av Byhaugbakken.

I kolonihagen går i dag en hovedtrasè fra porten ned til et pumpehus, og dette var det laveste området i senkningen som karakteristisk nok hette «Bækkedal» fra gammelt av. Bekkeløpet gikk deretter inn i et myr- og villnisområde før den rant ut i Lille Stokkavann, hvor vi i dag finner det eneste stedet hvor bekken fortsatt i en kort strekning går åpen, som nedenstående bilde viser. I bakgrunnen til høyre kan pumpehuset skimtes.

(Bildet tatt av Reidar Frafjord, 08.11.2009)

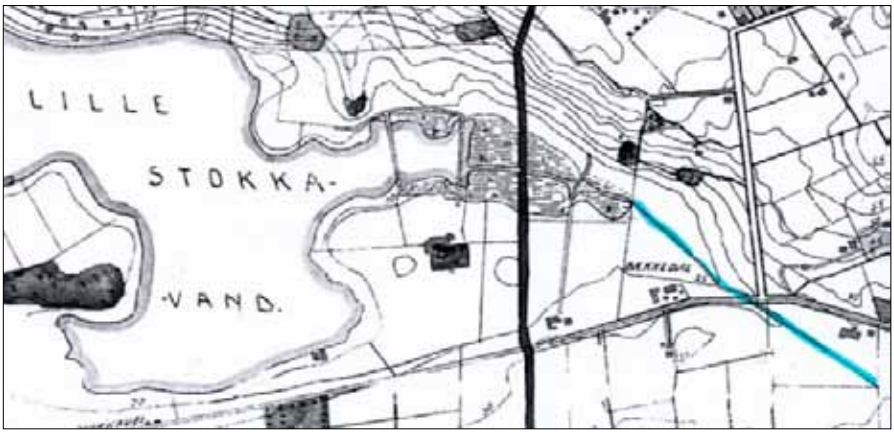

Til sist tar jeg med et utsnitt fra et kart fra 1917 som tydelig viser hvor langt inn Lille Stokkavann med myrområdet på den tiden strakte seg mot den nåværende kolonihagen. Bekkeløpet gjennom Stokkadalen og videre ned gjennom kolonihagen til utløpet, er markert av Iren Pallesen .

Artikkelforfatteren er interessert i å få kommentarer, eventuelt bilder, fra folk som måtte ha nærmere kjennskap til denne bekken som en gang gikk åpen fra Misjonsmarken til Lille Stokkavann.

WILHELM NESSLER – Stavangers og Norges første rørlegger

Av Gunnar A. Skadberg

Innledning

De fleste opplever tilværelsen som komplisert. Vi forenkler den derfor for å få oversikt og for å tilkjempe oss en følelse av at ting henger sammen. Media blir flinkere og flinkere å hjelpe oss i denne prosessen. Vi overdynges daglig av festlige, slagferdige banaliteter under prangende, forenklede og ofte villedende overskrifter. Enerne innen ulike områder dyrkes ut i det parodiske, selv om vi vet at bak frontfiguren står Napoleons soldater av trofaste pliktoppfyllende hverdagsslitere. Hele vår kulturkrets preges av at meningen med livet er å bli en ener innen et eller annet område. Slik er det, og slik har det vært.

Ta Stavangers hermetikkindustri for eksempel. Der er Christian Bjelland stjernen som funkler på firmamentet, men hvor hadde han vært uten mer beskjedne, mer tekniske, begavede og kunnskapsrike bakkemannskaper som han var helt avhengig av for å oppnå sin suksess – og hvor hadde byens næringsliv befunnet seg uten import av utenlandsk fagkompetanse – fra middelalderen og fram til i dag?

Tannlege Wilhelm Nessler (27.01-1898 – 22.09-1959), av yrke tannlege, men han var også en av byens mest allsidige idrettsutøvere i første del av 1900-tallet. Siden gjorde han en stor innsats innen idrettsadministrasjon i Stavanger. Det var hans navn som indirekte ga meg impulsen til å skrive denne artikkelen om hans farfar med samme navn.

Denne artikkelen skal handle om en av disse faglig dyktige innvandrerne. Wilhelm Nessler er hans navn. Sjekker vi Stavanger Borgerbok finner vi at Nessler slett ikke var den første tyskeren som slo seg ned som næringslivsmann i Stavanger. Gjennom de siste århundrene ankom kompetente håndverkere og handelsfolk til Norge sørfra, og mange av disse dyktige tyskerne ble viktige læremestere for innfødte nordmenn.

Det var gjennomlesning av trebindsverket «Norsk innvandringshistorie» fra 2003 som gjorde meg oppmerksom på den tyskfødte stavangermannen som seint i året 1865, ankom Stavanger som landets første, autoriserte rørlegger.

Men jeg tok en liten omvei før impulsen kom til at jeg ville skrive om rørleggermesteren. I forbindelse med mitt arbeid med å samle stoff om Østre bydel, støtte jeg på en Wilhelm Nessler (1898-1959) som omkring 1920 var byens raskeste svømmer, noe som ble fastslått under kappsvømming i et sjøbad ved Spilderhaug. Siden ble

denne Nessler tannlege med kontor i Kannik og med landsted ved min kones barndomshjem på Reilstad. I min søken etter mer kunnskap om denne idrettsmannen og tannlegen kom jeg over stoff om Stavangers første rørlegger med samme navn som tannlegen. Idrettsmannen viste seg nemlig å være en sønnesønn av rørleggeren fra innvandringshistorien.

Bakgrunn i Tyskland

Wilhelm Nessler d.e. ble født i Hamburg 1. september 1836. Nessler utdannet seg i første omgang til smed og gjørtler, det siste et yrke som i Nesslers tilfelle innebar at han ble utdannet som metall- og messingstøper. Men deretter tok Nessler utdannelse både som mekaniker og rørlegger. Kort tid etter konfirmasjonen skaffet han seg jobb hos en laugssmed i Hamburg. Arbeidet tok til klokken fem om morgenen og varte til åtte om kvelden. Deretter var det læreguttenes plikt å rydde verkstedet fram til klokken var ti. Bare hver tredje lørdag fikk læreguttene fri etter middagen. Læreguttene bodde og spiste sammen med tjenerskapet i huset til smedmesteren. Måltidene ble innledet med at yngste lærergutt måtte stå ved bordet mens han leste Fadervår, mintes Nessler på sine gamle dager. Når mestersvennen var ferdig å spise og la kniv og gaffel fra seg, var dette signal om at måltidet var over – også for de skrubbsultne tenåringslæreguttene.

Kristiania

Snaut 18 år gammel ankom Wilhelm Kristiania i august 1854. Han sikret seg først jobb ved Kristiania Maskinverksted, men siden ble ungdommen ansatt som verksmester ved armaturfabrikken til norsktyskeren og rørleggeren Christian Blunck (oldefar til Øivind Blunck).

Blunck var en gründertype som hele tiden tenkte nytt, men han hadde fremdeles ikke anskaffet seg autorisasjon som rørlegger i Norge. Likevel hadde han vært i England og kjøpt kloakkrør, som på denne tiden var ukjent i den norske hovedstaden. Rørene var emaljert, og Blunck pakket dem inn i halm for at de ikke skulle bli ødelagt under overfarten til Norge. Rørene ble lagt ned hos Cappelens, en annen tysk innvandrerfamilie som hadde slått seg ned på Holden hovedgård på Ulefoss. De emaljerte kloakkrørene ble imidlertid snart utkonkurrert av galvaniserte. Bluncks firma ble imidlertid en god rørlegger-skole for Wilhelm Nessler.

Den 31. august 1859 fikk Wilhelm Nessler innvilget sin søknad om å bli autorisert som rørlegger i Kristiania sammen med sine kolleger Christian Blunck og Johan Werner. Erfaringene de tre tyske innvandrerne hadde opparbeidet seg ved Kristiania gassverk, kunne nyttes også ved nedlegging av vannledninger i metall, noe som ble høyst aktuelt etter en storbrann i Kristiania i 1858 da vann skulle føres i jernrør fra Maridalsvatnet inn til hovedstaden.

Til Stavanger

Det var en arbeidskamerat som i 1865 overtalte Wilhelm Nessler å reise til Stavanger, der det var bruk for hans kompetanse som autorisert rørlegger i forbindelse med bygging av et gassverk i Sandvigen.

Nessler, hans førte kone og den fire år gamle datteren Jenny ankom Stavanger etter fem døgns reise langs kysten med dampbåten «Lindesnes». Om bord i kystruten hadde familien Nessler «fint» følge, for Stavanger amts stortingsrepresentanter skulle hjem på juleferie og fulgte samme framkomstmiddel som Nesslers.

Fra den oppankrede båten ble familien Nessler rodd i land. Fløttmannen anbefalte dem å ta inn i Jespersens hotell i Prostebakken da dette ble regnet som byens beste losjihus. Men da dette etablissementet ikke kunne ta imot overnattingsgjester så tett opp under jul, fulgte den hjelpsomme fløttmannen dem til et losji på Holmen. Mens fløttmannen gikk inn for å ordne med overnattingsplass for den vesle familien fra Kristiania, benket Nessler seg på

trappen foran huset sammen med kone og datter. Da kom en vekter forbi kledd i tykk pels og med sin lange morgenstjerne i hånden. «Jeg husker endnu, hvor redd min lille datter blev av det fæle uhyret», fortalte Nessler siden om denne tildragelsen.

Da heller ikke losjihuset på Holmen hadde plass til de tilreisende, ble Nessler så oppgitt at han spurte etter Rådstuen slik at familien i alle fall kunne få tak over hodet i byens fengsel. Men da forbarmet frøknene Jespersen seg over familien, og hotellet i Prostebakken ble dermed familien Nesslers første husvære i Stavanger julen 1865. «Og der havde vi det rigtig hyggelig», føyde Nessler til.

Stadshauptmann Lauritz Wilhelm Hansen skaffet deretter familien Nessler et midlertidig husvære ved Den kombinerede Indretning i et lite hus som kommunen hadde kjøpt for nedriving. Også byfogd Christensen og skipsreder Falck gjorde hva de kunne for å hjelpe familien Nessler i den første perioden i Stavanger.

Allerede 3. januar 1866 satte rørlegger Nessler inn følgende bekjentgjørelse i Stavanger Amtstidende:

«Undertegnede tillader sig at bekjendtgjøre, at han udfører Inlægning af Vand- og Vaskeledninger samt alle til Faget henhørende Arbeider, saasom Badeindretninger, Varmtvandsapparater, Dampledninger, Talerør, Kloset, Kloak m.m. Jeg bemærker, at jeg er forsynet med alle fornødne Gjenstande, der udfordres til Ovenstaaende, saasom Fittingssager til Vand- og Dampledninger etc., Kjøkkenvasker i forskjellige størrelser og Facons af Malm, Vaskeservanter til Kontorer, Butiker og Værelser, Hamp- og Gummi-Slanger samt Straalerør og Kuplinger m.m. De mig overdragne Arbeider udføres i alle Dele forsvarlig, saavel hvad et hensigtsmæssig Anlæg angaar som ogsaa Soliditet, hvorfor jeg anbefaler mig paa det Bedste. Bestillinger modtages i Madm. Thorsens forrige Gaard i Hospitalsgaden.

Stavanger den 30te Decbr. 1866.

W. Nessler, autoriseret Rørlægger.»

Wilhelm Nessler (1836-1926)

Madam Sophie Thorsen var enke og født i Vikedal ca. 1793, og hun bodde i 1865 i Hospitalsgaten 11 samme med datteren Birgitte (29) som var «skolelærerinde». I 1866, da Nessler leide lokaler i huset, var huseier: enke og jordmor Christine Pedersen (43).

Etter en tid skaffet Nessler seg husvære i Bakkegaten. Men allerede 12. april 1869 kjøpte han seg eget hus i Nygaten 10. 2500 spesidaler måtte han ut med til selgeren, handelsmann Axel Andersen fra Drammen. Familien Nessler må ha flyttet til Nygaten allerede i 1868, for 17. april dette året meddeler Wilhelm Nessler Stavanger Amtstidendes lesere «At jeg er tilflyttet Axel Andersens forrige Huus i Nygaden og fremdeles modtager Bestillinger paa Vand & Gasindlæg, tillader jeg mig herved at bekjendtgjøre. W. Nessler.»

W. Nessler.

Indlæg af **Vand**- og **Gasledninger** samt alle til Faget henhørende Arbeider udføres, saasom: Badeindretninger med Cirkulationsledninger til varmt Vand, Closet, Cloak- og Vaskeledninger, Slanger med Tilbehør, Have-Fontainer med kunstige Spring, Talerør, Klokkestrengindretninger, Californiapumper, med Ledninger, for Udenbysboende, store Brandsprøiter, egen Construktion, Californiapumper, Sprøiter til Huus- og Skibsbrug med Kar.

Kjøkkenvasker, forskjellige Former,
Opvasker, do. do.,
Gulvvasker, do. do.,
Contorvasker do. do.,
Hampeslanger med Gummiindlæg,
Fayancevaskeservanter,
Vand-Filtrermaskiner.
Styrtebadindretning, transportable,
Oltappemaskiner.

Gaslamper i godt Udvalg,
Ditto transportable,
Lampetter, Kupler og Skjærmer,
Gasregulatorer, Regulator Brændere,
Kogebrændere m. m.,
hvilket anbefales paa det Bedste.

W. Nessler.

Annonsetekst fra Stavanger Amtstidende fra 24. august 1868.

Folketellingen for 1875 forteller at familien Nesslers husstand da bestod av rørlegger og gjørtler Wilhelm Nessler og hans kone Inger Østensen, samt barna Jenny, Mathilde, Wilhelm Fredrik, Ernst Georg og Carl. Også Wilhelm Nessler mor, enkefru Frederikke Nessler bodde sammen med sønnens familie i Stavanger fram til hun døde 1. februar 1876, 68 år gammel. Lauritz Clausen, født i Sola i 1839, var handelsfullmektig for Nessler, og han bodde i Nygaten 10 hos sin arbeidsgiver, der også tjenestepikene Oline Abrahamsen (f. i Lyngdal i 1853) og Anna Helene Pedersen (f. i Stavanger i 1856) hadde sitt husvære.

Nessler installerte verksted under primitive forhold i et vaskehus som tilhørte smed Andreas M. Andersen fra Feda, som holdt til i Øvre Holmegate 33. Fagfolk var ikke å oppdrive i Stavanger, så Nessler telegraferte etter «øvede folk» fra Kristiania. Grovsmedene ved Stavanger Støberi & Dok hadde nemlig ingen opplæring i den type arbeid som Nessler skulle utføre. «Idethele havde Haandværkerne liden anseelse» i Stavanger på denne tiden, hevdet Nessler i et intervju noen år seinere.

Allerede 28. desember 1865 ble Nessler autorisert som rørlegger også i Stavanger. Autorisasjonen ble utstedet av fullmektig Kloumann på byfogd Christensens kontor i Torvet 2. Instrumentmaker Knud Clementsen fikk autorisasjon som rørlegger samtidig med Nessler, men han kom ikke i gang med rørleggerarbeidet straks etter autorisasjonen da han måtte vente en måneds tid på å få tilsendt spesialverktøy til sitt nye håndverk fra Kristiania. Imens fortsatte Clementsen å produsere sin spesialitet: lysekroner. Clementsen var født på Froland jernverk i Aust Agder i 1836, og han bodde i Breigaten 17 sammen med kona Meodine fra Mandal da han ble autorisert som rørlegger ved siden av instrumentmakeryrket.

Det synes å ha oppstått et konkurranseforhold mellom byens to første autoriserte rørleggere. Da Nessler i 1867 annonserte for «Badeindretninger med Circulationsledninger til varmt Vand, Closet, Cloak og Vaskeledninger, Slanger med Tilbehør, Have-Fontainer med kunstig Spring, Talerør, Klokkestrengindretninger, Californiapumper, med Ledninger, for Udenbysboende», føydes det til: «Da det Rygte har udspredt sig (formodentlig for at skade mig og min Virksomhed), at jeg om kort Tid agter at fraflytte Stedet, saa det jeg herved vil underrette det ærede publicum om, er at jeg aldeles ikke har tenkt på nogen Fraflyttelse.»

Til dette svarte Clementsen: «Det af Hr. Nessler omtalte Rygte, at han skulde agte at fraflytte Byen, maa jeg som ene Concurrent i hans Fag anse som rettet mod mig, at det aldeles ikke er udgaaet fra mig, ei heller tænkt paa at udsprede saadant, da jeg til denne Tid, som Instrumentmager og Rørlægger har havt nok at bestille for mig og mine Folk. Rygtet er formodentlig udkommet ved den Omstændighed at Indlæggene er Aftagende og derav opstaaet Tanke om Fraflyttelse.»

Nessler fikk i alle fall straks arbeidsopp-

Nygate 10 fotografert i 2009. På denne eiendommen hadde Wilhelm Nessler sin privatbolig i mange år.

gaver etter ankomst Stavanger. Stavangers nylig ansatte stadsingeniør Otto Waitz, som 2. januar 1866 fikk åpne sine kontorer i Kommunegården på Domkirkeplassen, hadde god bruk for Nesslers kompetanse både ved bygging av vannverk og gassverk i den lille fillebyen av en avkrok i verden som kaltes Stavanger, fortalte Nessler på sine gamle dager.

Den første gassledningen ble for øvrig lagt inn i Johannes Olsens «Hotel du Nord» i Kommunegården ved påsketider 1866. Deretter var Nessler med på å installere gassledninger til St. Petri kirke og til Domkirken som var under restaurering i 1866. Nessler utførte også gjørtlerarbeid for kommunen og for private. En av hans spesialiteter var å montere strålerør og kupplinger (koblinger) til brannslangene.

Waitz var ikke den eneste fagmannen av tysk opphav i Nesslers samtidige Stavanger. Nessler kunne nytte sitt morsmål også i samtaler med medlemmer av slakterfamilien Lütcherath og med musikkdirektør Wilhelm Leonard Felix von Lühmann, hattemaker Johan Valet og kjøpmann Johan Frederik Marnburg.

I forbindelse med arrangementet av den store landsregattaen i Stavanger i august 1868, tegnet arkitekt Conrad Fredrik von der Lippe en seilbåt under gotiske buer som skulle stilles opp i Byparken, der det skulle foregå festligheter og kveldsforestillinger i anledning den store begivenheten i byen. Nessler påtok seg da oppgaven både med å utforme og opplyse von der Lippes kunstverk. Ifølge byens avis ble Nesslers figur den store attraksjonen under festlighetene omkring regattaen – ved siden av oppførelsen av Bjørnstjerne Bjørnsons nyskrevne sang «Den norske Sjømand».

I ettertid angret Nessler på at han ikke vendte Stavanger ryggen i 1868, for oppdragene til rørleggeren tørket ut som vann

i en ørken etter at byen falt inn i sitt gamle, bedagelige mønster etter landsregattaens avslutning. Men rådløs var aldri Wilhelm Nesler, og stadig oppdaget han muligheter for ny aktivitet. På Jæren kjøpte han således bolter og metall på auksjoner etter skipsforlis. Av metallet formet han deretter børsinger (beslag) som ble nyttet til skipsblokker på seilskutene. Den første fontenen som ble installert i Breiavatnet, ble også laget i Nesslers verksted.

Nytt borgerskap og nye aktiviteter

I 1877 fikk Wilhelm Nessler borgerskap i Stavanger som handelsmann og «mekanikus». Av jøden Salomon som bodde hos københavner og bokhandler Johannes Floor i Kirkegaten 19-21, fikk Nessler låne en adressebok med oversikt over næringsvirksomhet og firma i Norge og Sverige. Nessler sendte deretter brev til firma han mente kunne ha interesse av hans børsinger, men svarbrev uteble, og Nessler var ganske nedtrykt og oppgitt. Men en søndag kveld fikk han besøk av i sitt hjem i Nygaten 10 av gatens aldrende postbud, som kom med en konvolutt som kun bar påskriften «Patent-Børsing fabriken i Stavanger». Brevets avsender var brukseier Treschow i Larvik. Treschow skrev at han hadde forlagt Nesslers sirkulære og derfor hadde glemt hans navn. Nessler svarte sporenstreks og mottok deretter flere bestillinger på børsinger fra Vestfold.

Da seilskutene gradvis ble utkonkurrert av dampskip, forsvant markedet for børsinger. Nessler startet da med produksjon av skipssprøyter og landbruksmaskiner. Han tok også på seg oppgaver med å reparere maskiner og ovner. Wilhelm Nessler startet byens første lampeforretning for gasslamper, men denne geskjeften ble snart utkonkurrert av andre forretninger som lå mer sentralt plassert i byen. Den 13. januar 1901 kunne Stavanger Aftenblad fortelle at W. Nessler hadde installert en Lukas-gasslampe i Håndverkerhallen på Skagen. Lampen tilsvarte 500 normallys og det kostet 8-9 øre per time å holde den i drift. Nessler satset deretter på forarbeiding av komfyrer som han selv hadde tegnet og konstruert. Nessler laget også høytrykksturbiner som han fikk avsetning for både i byen og på landsbygden. I 1898 mottok Nessler sølvmedalje for sin selvkonstruerte komfyr ved en stor utstilling i Bergen. En av Nesslers komfyrer befinner eg i dag i andre etasje i Stavangers sjøfarts- og handelsmuseum i Nedre Strandgate 17.

I mars 1902 arrangerte Nessler en egen utstiling for å presentere både apparater han selv hadde tegnet, konstruert og laget og apparater han hadde kjøpt utenbys fra. Journalisten i «Vestlandspsoten» ble særlig imponert av et apparat for to kokekar. «Dette enkle og billige Apparat var indrettet saadan, at Tallerkener kunde varmes eller Mad holdes varm, samtidig med, at Kogningen foregikk.» Journalisten føyde til: «En liden Gasovn holder Hr. Nessler paa med at konstruere. Vi fik se Tegningen til denne Ovn, som han venter sig meget af i Retning af praktisk Brugbarhed og Billighed.»

En av dem som gjorde bruk av Nesslers vannturbin, var slaktermester Fritz Julius Carl Lütcherath fra fyrstedømmet Braunschweig som kom til Stavanger i 1859. Hakking av kjøtt til pølser hadde vært en besværlig og arbeidskrevende oppgave for slakterne før en «hestevandring» overtok den enerverende jobben for håndkrafta. Men da Nessler tilbød sin vannturbin, var ikke Lütcherath sein om å ta den i bruk i sitt slakteri. Nessler konstruerte og produserte også sanitærutstyr til vannklosetter og baderom.

Nessler og hermetikkindustrien i Stavanger

Wilhelm Nessler flyttet nå sin virksomhet til Salvagergaten. Han skaffet seg bolig, kontor og verksted i Salvagergaten, som tilsvarer samme eiendom som dagens Salvagergate 7 samt Steinkargaten 20, som ligger sør for og vegg i vegg med Salvagergate 7. Nessler hadde også lager og drev utleie

Salvagergate 7.

av leiligheter i sitt store hus, som han fikk kjøpe av et konsortium bestående av Jacob Middelthon, Holdt & Isachsen, J.W. Holst, Ths. S. Falck og J.C. Knivsberg for 13 000 kroner (tinglyst 19.10-1892). Samtidig solgte Nessler Nygaten 10 for 12 000 kroner til sin nabo i Nygaten 8, kjøpmann Roland Petersen.

Nesslers verksted slet imidlertid økonomisk i mange år fram til hermetikkindustrien åpnet for nye muligheter. Nessler tok på seg oppgaver både med reparasjonsarbeider og bygging av nye hermetikkmaskiner, blant annet presser til Christian Bjellands fabrikker. Stanser, loddebord og falsemaskiner for firkantede esker som Nesslers arbeidsformann Søren Opsal fikk patentert i 1898, så også dagens lys ved Nesslers mekaniske verksted i Østervåg.

I 1901 lanserte Søren Opsal en forbedret utgave av sin egen falsemaskin, og i 1903 kunne Søren Opsal og Wilhelm Nessler tilby en halvautomatisert falsemaskin for sardinbokser med en dagsproduksjon på 9000 bokser.

I 1905 kunne Nesslers verksted lansere en kombinert snitt-, trekk- og beskjæringsstansemaskin som hadde en dagskapasitet på 20 000 bokser. Igjen stod Søren Opsal sentralt i utformingen av den forbedrete maskinen.

I 1907 hadde Nesslers verksted produsert 70 halvautomatiske falsemaskiner. Det var Nessler som selv laget tegningene til de nye maskinene. Falsemaskinen fra Nesslers verksted i Salvagergaten ble eksportert til Sverige, Tyskland, Frankrike, England og Canada. På denne tiden had-

de verkstedet 33 ansatte, et tall som siden steg til 50 på det meste.

Etter at stavangermannen Henrik Jørgen Reinert ved Rosenberg mekaniske verksted i Sandvigen i 1903 konstruerte en falsemaskin for firkantede bokser med en dagskapasitet på 10 000 bokser, lanserte Nessler den automatiske falsemaskinen «Rekord» i 1912 for å møte utfordringen fra Reinert, men det var Reinerts maskin som ble vinner i dette kappløpet grunnet flere ressurser og bedre teknologi ved «A/S De Forenede Norske Laase- & Beslag- fabrikers avdeling i Stavanger» (seinere «Beslagfabrikken» og «Trio maskinindustri»), som produserte Reinerts maskin.

Men Nessler ga seg ikke. Han begynte å kjøpe rettigheter i andres oppfinnelser for så å eksperimentere med å forbedre disse ved sitt maskinverksted i Østervåg. Historikeren Helge W. Nordvik skriver: «Nesslers bedrift kan stå som prototypen på den stavangerske verktøyindustri: det var ikke de epokegjørende teknologiske gjennombrudd, men den stadige forebedring og eksperimentering som karakteriserte bransjen.

Steinkargate 20 fotografert i 2009. På denne eiendommen lå Nesslers mekaniske verksted.

Forfatter Karsten Roedder og Nessler

I sin roman «Knus ikke en elendig i porten» fra 1937 har forfatteren Karsten Roedder en artig henvisning til Nesslers mekaniske verksted i sjuende kapitel i denne boken. Hovedpersonen i boken, Jacob Marl, sitter i benkekroken og kikker på faren som han har et meget anstrengt forhold til. Egentlig håper han at faren snart skal dra på sjøen igjen. Forfatteren skriver:

«Han [Jacob] torde ikke rikke på seg, han torde knapt trekke pusten, for far tenkte, far studerte, far var plutselig blitt noe fint som het oppfinner og hadde med automatiske nøkkelmaskiner og automatiske falsemaskiner og hermetikkindustrien og Nesslers mekaniske verksted å gjøre. Ute til sjøs var far maskinist, i land var han mekanikus og oppfinner med tegnebrett og kartonger og papirruller dinglende i hyssinger opp etter veggene. Han flyttet seg fra pinnestol til pinnestol i kammerset, og tilbake til tegnebrettet sitt igjen og opp i sengen. – Forstyrr ham ikke, sa mor, – far funderer, sa hun. Far funderte og grublet og studerte fra pinnestol til pinnestol og bort til tegnebrettet og opp i sengen, og dagene og ukene gikk og han reiste ikke.»

Sitatet forteller noe om den statusen Nessler hadde i byen, og at han hadde opparbeidet seg et navn som var like mye et begrep som et familienavn.

Nesslers mange aktiviteter

En skulle tro at Wilhelm Nessler hadde mer enn nok å henge fingrene i som leder av en mekanisk bedrift med opptil et halvt hundre tilsatte, men han engasjerte seg også i flere andre aktiviteter. Vi nevner at han i 37 år satt i styret for Stavanger tekniske Aftenskole, og han satt i styret for Stavanger vannverk. Stavanger Aftenskole ble opprettet i 1878. I styret eller direksjonen for

SØREN OPSAL

Søren Johannes Opsal ble født på husmannsplassen Flåtå under Opsal i Vikedal 4. oktober i 1856. Han var født utenfor ekteskap. Moren var «pige» Siri Johannesdatter Flåten, og faren oppgis å være ungkar Johannes Pedersen Stangeland fra Høyland. Jeg har ikke funnet noen mann med dette navnet noe sted i Rogaland, så jeg har mistanke om at barnefaren har oppgitt falsk navn. Søren Johannes vokste opp hos besteforeldrene Johannes og Sunniva Opsal på husmannsplassen Flåtå.

Som 18-åring kom Søren Johannes til Stavanger, der han arbeidet i fire år ved Stavanger Støbei & Dok før han fikk ansettelse som mekaniker i Stavanger Brannvesen. Siden fikk han arbeid som maskinist på brannbåten «Nøk». Som ansatt i Brannvesenet bodde han på brannstasjonen i Kongsgaten 6.

Omkring 1886 ble Opsal ansatt som arbeidsformann ved Wilhelm Nesslers verksted i Østervåg. Der fikk han utløp for sitt kreative oppfinnertalent. Hermetikkhistoriker Jørg Hviding mente at Opsal muligens var den fremste oppfinneren innen Stavangers hermetikkindustri.

Den 12. mai 1900 fikk Opsal patent på sin kanskje fremste oppfinnelse, en falsemaskin som i samme operasjon brettet og klemte bokskant og lokk-kant sammen slik at boksen med ansjos ble hermetisk tett. Siden ble denne oppfinnelsen nyttet også i en falsemaskin for sardinbokser – antakelig verdens første falsemaskin for firkantboks, mente Jørg Hviding.

Opsal fant siden opp en stansemaskin som kunne presse sardinboksene ut i ett stykke. Opsals maskiner ble etter hvert eksportert til Portugal, Spania og Frankrike, og Opsal var selv på flere utenlandsreiser for å montere maskinene som var produsert ved Nesslers mekaniske verksted.

Opsal var både politisk og religiøst engasjert, og han ble valgt inn i Stavanger bystyre og i styret for byens Indremisjonsforening. Som 60-åring flyttet han tilbake til Vikedal, der han kjøpte seg et mindre gårdsbruk. Der drev han med fruktdyrking, og han fikk etablert en liten fabrikk for hermetisering av frukt. I Vikedal var han fortsatt opptatt av politiske anliggender, og han ble valgt inn i herredsstyre og forliksråd. Søren Opsal døde i Vikedal i 1937.

Jørg Hviding skrev: «Hele 198 av oppfinnerne som stod bak disse patentene [innen hermetikkindustrien] var bosatt i Stavanger. Av disse tør jeg si at Henrik Jørgen Reinert, Søren Opsahl og Wilhelm Nessler fikk størst betydning for hermetikkindustrien.»

skolen satt da rektor Steen, oberstløytnant Thue, kjøpmann Mons Gabriel Monsen og verksbestyrer E. Oftedal. Nessler ble valgt inn i stryet i 1880 etter Thues død, og rørleggermesteren ble altså værende i styret til han var 81 år i 1917.

Skolen tok opprinnelig imot elevene direkte fra folkeskolen, men først ble det arrangert søndagsskole for de vordende elvene før en forberedelsesskole måtte settes i gang slik at elevene var godt nok rustet for å få noe igjen for undervisningen ved Af-

Wilhelm Nessler på sine eldre dager.

tenskolen. Men ettersom folkeskolens undervisning steg i kvalitet, kunne igjen Teknisk Aftenskole ta imot elevene direkte fra den obligatoriske skolen. Nessler betegnet siden denne skolen som en av de gagnligste institusjonene i byen. Han kunne ikke tenke seg bedre anvendte pengemidler enn dem som var nyttet som driftsmidler til denne skolen.

Nessler var byens utsending til den første landskonferansen for håndverk og industri i Kristiansand i 1886. Han var også delegat fra Stavanger ved grunnleggelsen av den første landsforening innen det norske håndverk i Kristiania. Nessler gjorde en stor innsats for Stavanger Haandverks- & Industri forening (formann 1876, 1886, 1887, 1888) og for at denne foreningen fikk reist sin prangende bygning på Skagen («Det hvite hus» like nedenfor det gamle Verdensteateret). Det var for øvrig Nessler som tegnet huset og som var byggeleder for oppføringen som varte fra 1895 til 1897. Nessler var i en periode en av de drivende krefter i styret for Alders Hvile, aldershjemmet som ble etablert av Stavanger Håndverksforening på malemester Endre Dahls gamle eiendom i Nedstrandgate 25 i 1922. Nessler tilbrakte for øvrig sine siste leveår ved dette aldershjemmet.

I august 1883 skrev Wilhelm Nessler under på en innbydelse til dannelse av en «Grundlovsforening» i Stavanger, som hadde som formål å verne om grunnlovens bokstav. Denne foreningen var byens første politiske forening, og den ble opptakten til Stavanger Høyre.

Wilhelm Nessler var en musikalsk mann, og han var svært glad i å synge. I mange år sang han i kor, og i 1909 var han en av innbyderne til den åttende landssangerfesten, som skulle avholdes i Stavanger, i pinsen dette året.

Om Wilhelm Nesslers personlighet

Når en leser en rekke omtaler og beskrivelser om et menneske, danner en seg etter hvert også et bilde av dette menneskets personlighet. Etter å ha lest det jeg har funnet på trykk om denne mannen, framstår han for meg som en hedersmann, en mann å stole på, en som stilte høye krav til både seg selv og sine arbeidere. Nessler var preget av pliktfølelse, disiplin og ansvarlighet, men også av mot og livsmot. Han viste dette blant annet ved å ta tak i livet igjen etter å ha blitt enkemann i to omganger.

Wilhelm Nessler må ha vært en optimistisk og initiativrik natur med større evne til å se muligheter enn problemer. Han viste også i sitt liv stor utholdenhet og fysisk og psykisk styrke.

Gjørtler Søren Johan Isachsen som ble ansatt ved Nesslers verksted i 1897, uttrykte overfor lokalhistoriker Ommund Lunde at han satte stor pris på sin arbeidsgiver, Nessler: «Han var en driver. Gamle Nessler´n var over oss til stadighet, men han forstod å påskjønne oss når vi gjorde oss flid. Det var ingen sjeldenhet at vi arbeidet fra 6 om morgenen til 10 om kvelden», fortalte Isachsen, som siden startet sitt eget mekaniske verksted.

I årenes løp mottok Wilhelm Nessler en rekke diplomer og medaljer, fra inn- og utland, for sine mange oppfinnelser og praktiske nyskapninger. «En arbeidets adelsmann», kalte Stavanger Aftenblad Nessler i 1911. Dette året ble Nessler hedret for å ha vært håndverksmester i 50 år. Han ble da æret med «alminnelig flagning i byen», en hyllest som neppe har tilkommet noen andre håndverksmestere i Stavanger.

Nessler ble i denne forbindelsen overrakt et skrivesett i siselert sølv av et takknemlig styre i Haandverk- & Industriforeningen. I blekkhusets ryggstykke var det innfelt et emaljebilde av en måke i flukt over sjøen. To lysestaker, trekkpapirholder, penneskaft, papirkniv, signet og penneskaftbrett, alt i sølv, hørte også med til den ekstraordinære gaven. Det eneste skåret i gleden for journalisten i Stavanger Aftenblad var at håndverksforeningens styre hadde bestilt gaven fra Bergen, som om vi ikke hadde dyktige nok håndverkere i Stavanger! I 1923 ble Wilhelm Nessler tildelt kongens fortjenestemedalje i gull for sin innsats for byens og landsdelens næringsliv.

I familiekretsen var Wilhelm Nessler den selvskrevne patriarken. Han forlangte lydighet av både barn og barnebarn, og nyttet seg av oppdragelsesmetoder som vi kjenner igjen fra hans minner som læregutt.

Folketellingen i 1900 forteller at Wilhelm Nessler da var rørlegger og mekaniker med verksted og maskinagentur i Salvagergate 7. Privatadressen var Sandeidgate 2, der han bodde med sin tredje kone Birgit. Barna Carl, Kathrine, Fredrik og Ingvar bodde fortsatt hjemme med foreldrene. Asgjerd Lone, født i Stavanger i 1880, var familiens tjenestepike.

Da Wilhelm Nessler døde 90 år gammel i 1926 skrev «Vestlandsposten» at det var en aktet og avholdt mester som var falt bort. «En meget driftig Mand, som ved sin store Virksomhedstrang har havt stor Betydning for Byen. En mønsterværdig Representant for sin Stand.»

Sandeidgaten 2, fotografert i 2009. Dette var rørlegger Wilhelm Nesslers privatbolig fra århundreskiftet 1900.

Slektsoversikt

Wilhelm Friderich Theodor Nessler levde fra 1.09-1836 til 26.09-1926. Han var født i Hamburg som sønn av snekker Wilhelm Friderich Martin Nessler, født i Zahren i Mecklenburg i 1809 og død i Stavanger i 1873. Moren til Wilhelm Friderich het Catharina Friederica Scheppelmann. Hun var født i Hamburg i 1808 og døde i Stavanger i 1876. Folketellingen for 1865 forteller at Wilhelm Nesslers foreldre fulgte etter ham til Norge, for dette året står hans far oppført som huseier og limfabrikant ved «Qværner Limfabrik» i Aker. Sønnen Johan (Wilhelms bror), født i Hamburg i 1835 bodde sammen med sine foreldre. Johan var gift med Wilhelmina, født i Tyskland i 1835. Dette ekteparets fire barn, Rebecca (1860), Hanna (1862), Wilhelmina (1864) og Wilhelm (1865) var alle født i Aker, noe som tyder på at familien var ankommet Norge på 1850-tallet. Johan var i 1865 medhjelper «hos Faderen».

Wilhelm Nesslers foreldre Wilhelm Friederich Martin Nessler, født i Zahren i Mecklenburg i 1809 og død i Stavanger i 1873 – og Catharina Friederica Scheppelmann Nessler, født i Hamburg i 1808 og død i Stavanger i 1876.

I familien Nessler er det muntlig tradisjon for at Wilhelm Nesslers familie var i Norge i 1838 etter at arkitekt Hans Ditlev Franciscus Linstows (1787-1851) agenter hadde vært i Hamburg blant annet for å rekruttere snekkere til byggingen av slottet i Kristiania. På sine gamle dager fortalte i alle fall Wilhelm Nessler at han hadde vært i Norge allerede som 2-åring.

Wilhelm Nessler ble enkemann to ganger og han var gift tre ganger.

Han første kone het Mathilde Dorothea Sophia Weitzmann, født i Hamburg 21.04-1836. Ekteparet bodde først i Grensen 2 og deretter i Storevågemandsgate 9 i Kristiania.

Hans andre kone var Inger Marie Andreasdatter Østensen, født i Kristiania i 1833.

Kone nummer tre het Birgit Ansteinsdatter Eckstein. Hun var født i Bygland 7. februar 1857 som datter av leilendingsparet Anstein Andersen og Thorbjørg Olsdatter Hurverak (Horverak i Årdal sogn i Bygland prestegjeld). Bergitte ble seinere adoptert av bakermester Thorvald Augustus Eckstein (født i Fredrikshald i 1827) og fru Inger (født i Stavanger i 1827) i Stavanger og vokste opp her. Som voksen livnærte Birgitte seg av hattesøm i Stavanger. Inger Eckstein står oppført som motehandler i Kongsgaten 22 ved folketellingen i 1875, og Birgitte har da yrkestittel «sypige». Inger oppgis å være gift og som mor til Birgitte, men bakermester Eckstein bodde ikke i Stavanger dette året. Birgitte Eckstein ble gift med enkemann Nessler i St. Petri kirke på sin 32 års fødselsdag 7. februar i 1889.

Wilhelm Nesslers barn i første ekteskap:

1) Jenny Wilhelmina, født i Kristiania i 1861, gift 8.11-1883 i St. Petri med tannlege i Stavanger, Henrik Birkedal, født på Stord i 1859. (Sønn av økonom Ole Elias Birkedal).

I andre ekteskap:

1) Mathilde, født i Stavanger 14. november i 1868, gift 5.12-1889 i St. Petri kirke med disponent Tobias Roth (sønn av skipper Søren Roth).
2) Wilhelm Fredrik, født i Stavanger i 28. mai 1870. Ingeniør i Nesslers rørleggerfirma før han utvandret til Minneapolis i USA, der han var ansatt som bokholder i «Omaha R.R.» Han var gift og hadde åtte barn. Han døde 25. september i 1910.
3) Ernst Georg, født i Stavanger i 1871. Gift 29.4-1897 i St. Petri kirke med Gjertine Olsen, født i Stavanger i 1874. Ernst Georg Nessler var verksmester hos Christian Bjelland A/S og siden i Nesslers rørleggerfirma i Steinkargate 20 og ved Forenede Blikkemballasje Fabrikker i Moss. (Fem barn). Bodde i Eiganesveien 22 i 1927.
4) Carl Waldemath, født i Stavanger i 1874. Opptrer med yrkestitlene kontorist, fullmektig og handelsreisende. Bolig i Birkelandsgate 18, Nedre Strandgate 17

og Eiganesveien 89. Gift med Margit Birkeland (f. 1889).

5) Hanna Sophie Kathrine, født i Stavanger i 1876. Kontorist. Gift 12.11-1904 i St. Petri kirke med kasserer Kristian Sevahl Grann, født i Bergen i 1857 (sønn av fattigforstander Kristian Grann.) (Kathrine og Kristian Grann fikk to barn, hvorav en datter, bosatt i Hamburg, fylte 100 år i september 2009).

I tredje ekteskap:

6) Fredrik, født i Stavanger i 1891. Ingeniør, gift med Borghild Wettteland. (To barn). I 1919 oppgir adresseboken for Stavanger at han har rørleggerforretning i Salvagergate 3 og privatbolig i Avaldsnesgate 2, siden Østre Ring 16 og 18.
7) Ingvar, født i Stavanger i 1896. Kontorist ved «W. Nesslers mekaniske verksted». Bolig og adresse for firmaet i Sverres gate 6 i 1919. Siden salgsrepresentant for Margarinsentralen. Gift med Harriet Henrikke Zetlitz (f. 1898). Ekteparet hadde to barn). Seinere adresser: Avaldsnes gate 4 og Muségate 82.

Wilhelm Nessler d.e. hadde en yngre bror, Carl Georg Edvard, som var født i Hamburg i 1841. Han flyttet etter storebror til Stavanger, der han ble gift i St. Petri kirke 17. oktober i 1867 med Maren Cecilie Pedersdatter Oftedahl, datter av smedmester Peder Olsen Oftedahl og Maren Serine Larsen Sæland. I 1875 hadde dette ekteparet Nessler sønnen Peter (f. 1868) og var bosatt i Bakkegaten 4, der også Carl Georg Nessler svigermor, enkefru Maren Oftedal, bodde på denne tiden.

Familien Nessler, ca 1881. Bakre rekke: Wilhelm Fredrik (f. 28.05-1870, drog siden til Minneapolis i USA), Mathilde (f. 14.11-1868, gift i Stavanger med Tobias Roth), Henrik Birekdal (f. 1859, gift med Jenny), Jenny (født 1861, fra Nesslers første ekteskap, gift i Stavanger med tannlege Henrik Birkedal). Nederste rekke: Ernst Georg (f. 31.12-1871 – gift med Gjertine Olsen fra Stavanger), Wilhelm Nessler (f. i Hamburg i 1836), Hanna Sophie Kathrine (f. 2.06-1876), Inger Marie Østensen (f. i Oslo i 1833, Nesslers andre kone og mor til barna på fotografiet med unntak av Jenny) og Carl Waldemath (f. 5.10-1874).

Wilhelm Nessler og hans tredje kone Birgit Echstein. Fotografiet er trolig tatt i Sandeidgaten 2, og vi ser noe av det flotte inventaret i huset. Nessler leser for øvrig i Vestlandsposten.

Bør Nessler hedres gjennom et gatenavn?

Gjennom hele Stavangers historie har håndverkerne båret byens eksistens og ledet an i utviklingen av denne staden. Men ikke mange håndverkere er hedret i ettertid ved å få et gatenavn oppkalt etter seg. Det er derfor på tide at Stavangers fremste oppfinnere innen hermetikkindustrien æres på en slik måte. «Tekniker Reinert» har omsider fått et gaterom oppkalt etter seg i nordre ende av Øvre Strandgate, men etter min mening bør også Søren Opsal og Wilhelm Nessler hedres på samme måte. De to sjømennene Elias Tastad (landets fremste kvekerleder) og Lars Geilane («utvandringens far») står for tur til å hedres på samme måte – i tillegg til de to «digterindene» på Stra´en: Stine Lund og «Madam» Buchholm (Magdalene Sophie Buchholm).

Litteratur og kilder

Alsvik, Jan: Franz Dørr. Hafrsfjord Forlag

Backe/Wasberg: Rørleggervirksomhet i Norge. Oslo 1988

Hviding, Jørg: Oppfinneren fra Vikedal, mekanikus Søren Opsal. Vindtreet, Vikedal 2003

Hviding, Jørg: «Sardineventyret» i Stavanger. Stavanger 2002

Hviding, Jørn: Kappløpet om falsemaskinen. Næringsmiddelindustrien 10/1995

Kolderup. Carl Fredrik: Blad av hermetikkindustriens historie, hefte 3. Oslo 1982
Lindøe, Preben. Sardinboksen, en nøkkel til forståelse. Trondheim, NTHU
Lunde, Ommund: Torstensen på Fisketorvet. Stavangeren 17.02-1962
Myhre, Jan Eivind: Mulighetenes land. Norsk innvandringshistorie, bind II. Oslo 2003
Roedder, Karsten: Knus ikke en elendig i porten (roman). Stavanger 1982
Sundt, Einar: Fra det moderne Stavanger. Tillegg til Farmand, Oslo 1912
Waberg, Gunnar Christie: Historiens mesterprøve, bind I og II
Oslo 1985
Banker og større forretninger i Stavanger. (Kristiania 1902)
Stavanger. Udsigt over byens historie og næringsliv samt oplysninger om den ottende store sangerfest (Stavanger 1909)
Stavanger 1814-1914 (Stavanger 1914)
Norge 1814-1914, bind III (Kristiania 1914)
Tidsskrift for hermetikkindustri, jan. 1917
Stavanger Haandverk & Industriforretning 1873-1923 (Stavanger 1923)
Partiet og politikken – Stavanger Høyre 1883-1983 (Stavanger 1983)
Fra Vistehola til Ekofisk, bind II (Stavanger 1987)

Statsarkivet i Stavanger

1) Folketellinger for 1865, 1875, 1885, 1900.
2) Dåps- og vigselsprotokoller for Stavanger og Vikedal
3) Panteregister, byfogden i Stavanger
4) Adressebøker for Stavanger

TAKK

En stor takk til Ernst Nessler, nevrolog ved UiS som har samlet mye stoff om sin stamfar i Norge, Wilhelm Nessler d.e., et stoff han, med stor romslighet, stilte til rådighet for meg om jeg var interessert i å skrive om oldefaren. Han har også lest gjennom manuskriptet for meg, men eventuelle feil er mitt ansvar.

En stor takk også til min «utsendte medarbeider» ved Statsarkivet i Stavanger, Bjørn Samuelsen, som stadig forer meg med avisartikler fra byens aviser, artikler han har digitalisert og systematisert.

Sporene etter Anne Larsdatter

Av Synnøve Østebø, arkivar ved Statsarkivet i Stavanger.

Anne Larsdatter var tjenestejente hos Touscherfamilien i Stavanger. Hun var født og oppvokst på en husmannsplass i Lund prestegjeld. Rundt St. Hanstid i 1772 hadde hun vært sammen med en omreisende dansemester, le Clair. Annes forhold til dansemesteren fikk følger. Hun ble gravid men holdt svangerskapet sitt skjult. I mars 1773 fødte hun barnet sitt ute i gården og kastet det i brønnen etterpå. Anne fortalte senere at hun trodde at det var dødt, og ville skjule det som hadde skjedd. Men Anne ble avslørt neste morgen. Blodsporene røpet henne. Samme dag ble hun arrestert og det første avhøret fant sted. Annes liv endte på retterstedet i «Sandvigen» den 23. juni 1774.

I denne artikkelen vil jeg si litt om noen av sporene som finnes etter Anne i arkivene våre. Jeg vil konsentrere meg om perioden fra det første avhøret av Anne fant sted til hun ble henrettet ett drøyt år senere. Hvilke spor kan vi finne?

Først vil jeg gi en rask innføring i selve saksgangen i en kriminalsak. Når en forbrytelse ble oppdaget, ble forholdet anmeldt til byfogden som hadde politimyndighet i byen.[1] Han foretok avhør, iverksatte undersøkelser og arresterte den mistenkte. Byfogden meldte saken til amtmannen som vurderte om det skulle tas ut tiltale. Så ble saken meldt og tatt opp til behandling på bytinget.[2] Lagtinget skulle behandle saken hvis det var idømt dødsstraff.[3] Deretter ble den sendt videre til Overhoffretten i Christiania. Neste rettsinstans var Høyesterett. Den dødsdømtes siste mulighet var å søke Kongen om benådning. Fra 1735 måtte Kongens samtykke foreligge før dødsstraff kunne fullbyrdes.[4] Denne saksgangen danner bakteppe for de sporene vi skal undersøke i arkivene.

Det første stoppet er politiforhøret av Anne. I arkivet etter Stavanger byfogdembete starter serien med politirettsprotokoller i 1768. Politirettsprotokollene inneholder referat fra mindre alvorlige lovbrudd og brudd på politivedtektene. Fram til 1858[5] inneholder disse protokollene også referat fra forhandlinger i politiets forhørsrett. I den eldste politirettsprotokollen utgjør avhøret i saken mot Anne seks tettskrevne sider. Referatet ble trolig innført mens avhøret pågikk. En del rettinger og overstrykninger tyder på det. Først i avhøret kommer personopplysningene om Anne. Dette var lovpålagt.[6] Protokollen forteller at Anne la fram en presteattest, utstedt 2. desember 1769 av soknepresten i Lund i forbindelse med at hun flyttet fra prestegjeldet. I arkivet etter Stavanger byfogdembete finnes det også en serie med vedlegg til rettspro-

1 På landsbyga var dette fogdens oppgave.

2 Bygdetinget var laveste rettsinstans på landsbygda.

3 Norske Lov av 1687 bestemte at lagtinget skulle godkjenne dødsdommer før straffen ble fullbyrdet.

4 Kongelig reskript av 28. mai 1735..

5 Stavanger fikk eget politimesterembete i 1858.

6 Kongelig forordning av 21. mai 1751.

Stavanger byfogdembete, vedlegg rettsprotokoller C 6, 1770-1804, attest utstedt 2. desember 1769 til Anne Larsdatter. Statsarkivet i Stavanger.

tokollene. Denne inneholder sakspapirer til de rettssakene som er innført i protokollene. Blant dokumentene der er det ett som gjaldt Anne. Dette var attesten hun la fram for retten. Soknepresten i Lund, Nils Lassen, skrev

«Om Pigen Anne Laersdatter Hagen, som er flytt af Sognet er Mig intet bekiendt som kand hindre hende fra NaadeMidlernes Brug og Delagtighed, i disse Meenigheder haver hun ført et ærbart og skickeligt Levnet,...» [7]

Attesten inneholder også opplysninger om når Anne sist hadde vært til nattverd i Lund kirke.

Videre i forhøret ble Anne stilt en mengde spørsmål. Retten ville ha klarlagt hele hendelsesforløpet. Anne måtte fortelle om tiden fra hun hadde omgang med dansemester le Clair og frem til kvelden da hun fødte barnet ute i gården. En god del vitner ble avhørt, både de som hadde tjent sammen med Anne og husbondsfolket. Retten bestemte at det døde barnet skulle obduseres av byens kirurg, herr Steffens.[8] Så snart det var gjort, skulle liket nedgraves på kirkegården. Rettens tjener, Peder Juel, fikk ansvar for å besørge dette.

I løpet av avhøret ble Annes eiendeler fremlagt, registrert og verdsatt. Listen over eiendeler er gjengitt i protokollen. Anne eide ikke mye, stort sett bare klær og kluter.

7 Stavanger byfogdembete, vedlegg rettsprotokoller, 1770-1804.

8 Syning og obduksjon av det døde legemet ble gjort obligatorisk etter forordning av 21. mai 1751.

Stavanger byfogdembete, vedlegg rettsprotokoller C 8, 1773-1775, framsiden på skrivet som inneholder dommene i saken mot Anne. Statsarkivet i Stavanger.

Men hun hadde en sølvskilling, en saks, en bok, et nytestamente og en salmebok. Alt ble lagt ned i en låsbar kiste som også tilhørte Anne.[9] Avhøret avsluttet med at arrestforvareren, Lars Haaland, fikk ansvar for å holde vakt over Anne mens hun var i forvaring i hans hus. Anne var blitt syk etter fødselen og kunne derfor ikke sitte i byens arresthus. Av den grunn fikk arrestforvareren også ansvar for å pleie henne mens hun var syk.

De neste sporene etter Anne finner vi i byfogdens kopibok. Kopiboken inneholder avskrifter av utgående brev. Byfogden i Stavanger skrev fire brev den 11. mars 1773. Disse ble sendt til ulike øvrighetspersoner for å varsle om saken mot Anne. Brev ble sendt til byfogd Heyberg i Bergen, stiftamtmann Hagerup i Kristiansand, prost Arentz og stadskaptein Jacob Kielland, de to sistnevnte her i byen. Byfogden i Bergen ble trolig tilskrevet i håp om å få krevd barnefaren, le Clair, for leiermålsboten. Stiftamtmannen i Kristiansand ble orientert om hvem som skulle føre saken i retten, både aktor og forsvarer. Prost Arentz fikk mel-

9 Stavanger byfogdembete, politirettsprotokoll 1768-1786, fol. 72a.

Stavanger byfogdembete, auksjonsprotokoll BA 1, 1770-1789, fol. 128a, auksjon avholdt 25. juni 1774 over Anne sine eiendeler. Statsarkivet i Stavanger.

ding om saken mot Anne i henhold til forordning av 13. mars 1761, «*i henseende til hendes Undervisning i sin Saligheds Sag*».[10] Stadskaptein Jacob Kielland ble tilskrevet om vaktordningen rundt den arresterte, og utgiftene dette ville medføre for byens borgere.

Vi skal komme tilbake til flere innførsler i kopiboken, men først skal vi se at saken ble tatt opp til behandling på bytinget. Referatet fra rettsmøtene på bytinget finner vi også i arkivet etter Stavanger byfogd, i bytingsprotokollene. Det er verdt å nevne her at den eldste bytingsprotokollen fra Stavanger starter allerede i 1617. Saken mot Anne ble behandlet i syv rettsmøter og fyller omtrent 20 tettskrevne protokollsider. Skriften er relativt vanskelig tilgjenglig. Det første rettsmøtet på bytinget går over 10 sider. Saken ble behandlet mer detaljert på bytinget enn i politiretten, men strukturen var lik. Bytinget avsa dom i saken 14. juni 1773. Anne ble dømt etter Norske Lov av 1687, § 6-6-7, til lovens strengeste straff på den tiden

«*..., miste sin Hals og Hovedet afhugges med Øxse og sættes paa Stage, samt Krop-*

10 Stavanger byfogdembete, kopibok 1772-1793, fol. 204.

pen ved Natmanden Nedgraves paa Rætter Stædet...»[11]

Saken ble sendt videre til behandling på lagtinget, hvor det ser ut til at den ble behandlet i to rettsmøter. Disse går over fire sider. Anne var til stede i rettslokalet, *«frie og løs fra Baand og Jern»*. Hun ble forelagt dokumentasjonen som forelå i saken, og spurt om hun vedkjente seg denne. Anne bekreftet dette. Dom i saken ble avsagt 15. juli 1773. Dødsdommen fra bytinget ble stadfestet. På spørsmål om hun var fornøyd med den, svarte hun

«... at hun for denne Rett havde haabet en Mildere Dom og haaber endnu at nyde forlindring udi Straffen, om ej Anderledes, da ved Kongl. Naade.»[12]

I serien som ble omtalt tidligere, vedlegg til rettsprotokoller, ligger det også vedlegg til bytingsprotokollene. Vi finner flere spor etter Anne i en av mappene fra 1774. Ett eget omslag inneholder flere dokumenter om henne. Dette er seks ulike skriv angående saken, ett brev fra kongen med godkjenning av dødsstraffen og dommen i Høyesterett som også inneholdt dommene fra underrettene. Regnskap over utgifter i forbindelse med saken, samt en liste over sengetøy som Anne benyttet mens hun satt i arrest i huset til Lars Haaland lå også i omslaget.

Skrivene inneholdt blant annet opplysninger om at skarpretteren var forsinket til byen på grunn av hans *«svagelige helbred»*, og at henrettelsen derfor måtte utsettes noen dager.[13] Prost Arentz hadde sendt to brev der han kommenterte Annes sinnstilstand og fastsettelsen av henrettelsesdatoen. Prosten ba byfogden om å vente med å skrive etter skarpretteren til etter pinse. I tillegg mente han at en burde vente lengst mulig med å flytte Anne fra Haalands hus til byens arresthus *«thi Luften er ennu kold, og hun nu saa vant til Varme»*. Det mest oppsiktsvekkende skrivet var kirurg Steffens søknad, som for øvrig var skrevet på tysk. Han søkte om å få *«benøtte sig af Delinqventindens henrettede Legeme til sine Anatomiske Observationer»*.[14] Stiftamtmannen innvilget søknaden i sitt brev til byfogden i henhold til reskript av 9. oktober 1744.[15]

Det finnes også vedlegg til lagtingsprotokollene. I saken mot Anne ligger tre skriv. De to korteste var fra lagmannen, Gerhard Pedersen Geelmuyden, om innkallingen til ekstralagtinget. Prokurator Prebend la fram sitt fire sider lange forsvarsskriv for lagtinget 13. juli. Han beskrev Anne som

«... et Eenfoldigt Bondemenniske, der hverken før har været Svanger og langt mindre føed Barn til Verden [pag. 6 og 7] giort saadan Bekiendelse, at hun ej vidste at giøre Beregning om Tiiden at føde, og aldrig hafft det Forsædt, at ombringe sit Foster, hvilket hun paa en Maaned førend Fødselen ej havde mærket Liv hos, og da hun i yderste nød og Smerte havde fød Fosteret, gav det hverken Lyd eller Skreeg, og langt mindre bevægede sig, eller rørte Haand eller Foed, ...»[16]

I kopiboka til byfogden finner vi også innførsler om Anne i tiden rundt domsavsigelsene, både på by- og på lagtinget. I slutten av mai, nesten ett år senere, skrev byfogden til skarpretteren Johan Christoph Witt i Kristiansand om tidspunktet for henrettelsen. Videre skrev byfogden

«..., Saa vilde de sig saa Betiids her i Byen indfinde, at de til den tiid kand have det behøvende færdig, og fuldføre Excecutionen,...»[17]

11 Stavanger byfogdembete, bytingsprotokoll 1771-1781, fol. 117a.

12 Stavanger lagting, lagtingsprotokoll 1768-1784, fol. 181b.

13 Henrettelsesdagen var opprinnelig bestemt til 16. juni 1774.

14 Ordlyden er hentet fra stiftamtmann Hagerups skriv til byfogden av 14. mai 1774, der han innvilget kirurg Steffens søknad.

15 Stavanger byfogdembete, vedlegg rettsprotokoller, 1773-1775.

16 Stavanger lagting, saksdokumenter, 1773-1774.

17 Stavanger byfogdembete, kopibok 1772-1793, fol. 247.

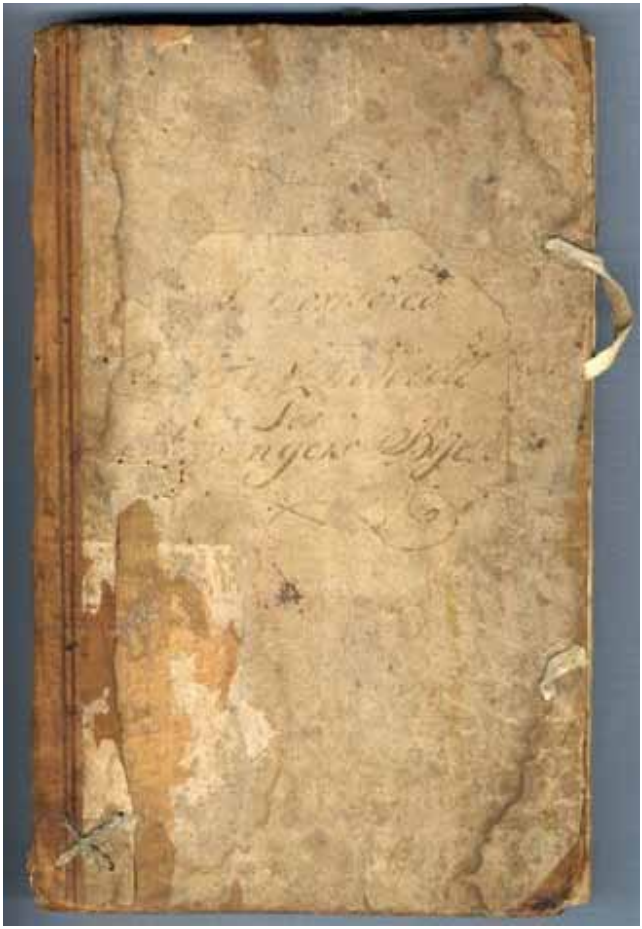

Stavanger byfogdembete, politirettsprotokoll BC 1,1768-1786. Statsarkivet i Stavanger.

De neste brevene ble sendt få dager før Anne ble henrettet. Datoen var da flyttet til 23. juni 1774. Brevene ble sendt til grandinspektør Thiil og oberst Sund og omhandlet organisering og gjennomføring av selve henrettelsen. Den 29. juni gikk det brev fra byfogden til stiftet med søknad om å få refundert utgiftene i forbindelse med saken mot Anne. Dessuten opplyste byfogden at kirurg Steffens ikke kunne ta i mot kroppen *«formedelst Luftens Varme»*.[18]

I regnskapet, som lå blant vedleggene til rettsprotokollene, fant vi opplysninger som tydet på at Annes eiendeler ble auksjonert bort. Arkivet etter Stavanger byfogd inneholder også serier med auksjonsprotokoller. Den eldste av disse starter i 1770. I den første auksjonsprotokollen finner vi at Annes etterlatenskaper ble solgt på auksjon. Det var disse eiendelene som ble behørig registrert, verdsatt og nedlåst i kista hennes under politiforhøret i mars året før. Auksjonen fant sted lørdag 25. juni om ettermiddagen, bare to dager etter henrettelsen. Den var kunngjort ved plakat samme

18 Stavanger byfogdembete, kopibok 1772-1793, fol. 253.

dag som auksjonen ble holdt. Totalt innbrakte auksjonen 16 riksdaler og 16 skilling.[19] Dette beløpet ble ført som inntekt i regnskapet.

Vi finner også bevis for at Anne ble henrettet i skrivet som inneholdt dommen fra Høyesterett. Byfogd Schiøtz skrev på til slutt i dette at dødsdommen over Anne ble fullbyrdet 23. juni klokken 9 på formiddagen.[20]

I *«En Stavangersk Cicerone»*, som kom ut i 1868, beskrev Carl S.S. Lous det gamle retterstedet «Sandvigen» etter en henrettelse.

«Vore Gamles Forældre vidste at fortælle om en ung Pige, der blev halshugget her for Barnemord og om det gyselige Syn af hendes Hoved med det lange flagrende Haar paa Steilen.»[21]

Det kan godt ha vært Anne sitt hode de sjøfarende så ute i Sandvika. Retterstedet lå på høyden langs innseilingen til byen og Vågen. Synet av hodet hennes på stake skulle nettopp vekke skrekk og avsky blant befolkningen. På denne tiden var myndighetene opptatt av at straffene som ble idømt, skulle virke avskrekkende og dermed forhindre slike forbrytelser. Henrettelsene samlet gjerne mange mennesker fra byen og omegnen.

Trolig finnes det flere spor etter Anne i arkivene. Min fremstilling er basert på de sporene vi kunne ha håp om å finne ut i fra rettssakene mot henne. For å finne flere interessante spor etter Anne trenger vi både god tid, tålmodighet og «sporsans»!

19 Stavanger byfogdembete, auksjonsprotokoll 1770-1789, fol. 128a-b.

20 Stavanger byfogdembete, vedlegg rettsprotokoller, 1773-1774.

21 Carl S.S. Lous (1868) 1970: s. 40.

KILDE- OG LITTERATURLISTE

Kilder

Statsarkivet i Stavanger:
Stavanger byfogdembete, auksjonsprotokoll BA 1, 1770-1789
Stavanger byfogdembete, bytingsprotokoll BA 45, 1771-1781
Stavanger byfogdembete, kopibok BA 1, 1772-1793
Stavanger byfogdembete, politirettsprotokoll BC 1,1768-1786
Stavanger byfogdembete, vedlegg rettsprotokoller C 6, 1770-1804
Stavanger byfogdembete, vedlegg rettsprotokoller C 8, 1773-1775
Stavanger lagting, lagtingsprotokoll 20A, 1768-1784
Stavanger lagting, saksdokumenter 17, 1773-1774

Trykte kilder og litteratur

Carl S.S. Lous, Carl S.S. (1868) 1970. *En Stavangersk Cicerone. Faksimilieutgave ved 100-års jubiléet for Landsregattaen i Stavanger.* Stavanger.

Kong Christian den V's Norske Lov, 15de April 1687, med Kongeloven 1665, trykt utgave av 1982.

Schou, J.H. 1777. *«Chronologisk Register over de Kongelige Forordninger og Aabne Breve, ...»* Bind 4, København.

Wessel Berg, F.A. 1841. *«Rescripter, Ressolutioner og Collegial-Breve for Norge i Tidsrummet 1660-1813»*. Christiania.

Lars Larsen Geilanes fødested

Av Hans Eyvind Næss

Lars Larsen Geilane kom til å spille en viktig og markant rolle i norsk og norsk-amerikansk historie som mannen som ledet den første norske utvandrerskuten, sluppen "Restauration", fra Stavanger til New York. Da han dro fra Stavanger sommeren 1825 var Lars husmann på plassen Geilane, en av flere husmannsplasser som lå under Kanniket.

Kanniket var den eiendommen som siden middelalderen hadde vært brukt av kannikene , altså prestene ved Domkirken, til underhold. Herfra fikk de jordbruksproduker og her gikk kannikenes buskap på beite.

Etter reformasjonen ble Kanniket som jordeiendom brukt av den residerende kapellan ved Domkirken. Han hadde drenger

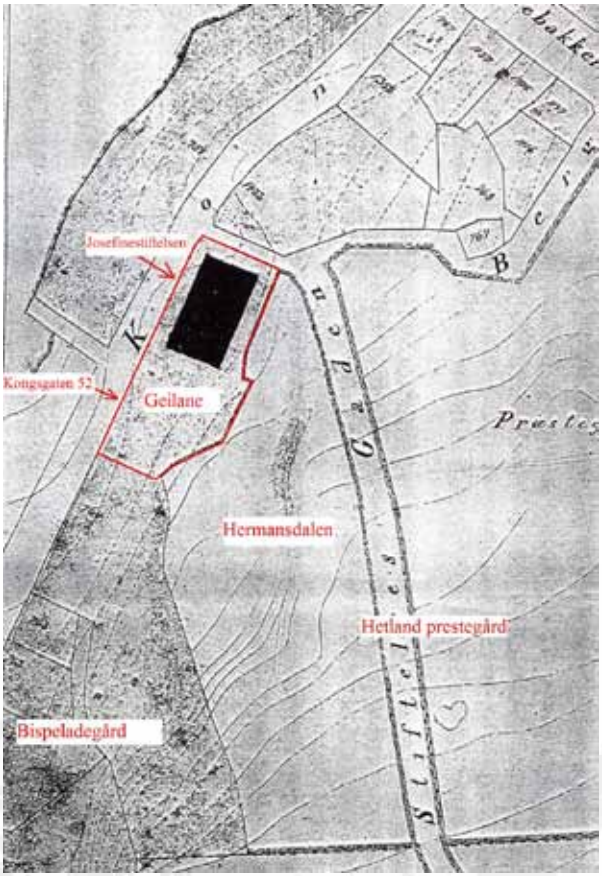

Christian Fredrik Torstrup karttegninger 1863-1867, kopi av kart, Byarkivet.

og etterhvert også husmenn på bruket. Det ble også bygget egen prestebolig på eiendommen. Huset kalles i dag Kannik prestegård og eies av Stavanger Turistforening. Res. Kap. Børge Pettersen, som leide Kanniket, bygget på slutten av 1700-tallet sin egen bolig like ved Breiavatnet på den tomten der Kongsaten 45, "Charlottenlund", står i dag.[1]

Lars Larsens far, Lars Svendsen, var født i 1742 på gården Helland i Gjedal.[2] Lars Svendsen ble gravlagt i Stavanger 10. mars 1804. Han bodde i en årrekke på Sæland i Time.[3] Lars var gift med Maren Einardsdatter fra Nedrebø. De hadde til sammen åttte barn. I 1772 flyttet familien til plassen Geilane under Kanniket. Lars fikk festeseddel som husmannn ustedt av res.kap. ved Domkirken M.A. Urdal datert 16. mars 1772. Festet gjaldt "den Grund ved Bredevandet under Cannichet, hvilkken samme Grund Anne Jonsdtr. for ham opladt og afstaaet haver". Han fikk plassen på betingelser som var vanlige ved leie av husmannsplasser på den tiden, en årlig avgift i penger og arbeidsplikt, i dette tilfellet "3 Dage, nemlig ved Spadning, Slaatten og Kornskuren".

Lars Svendsen fikk i løpet av de neste årene også feste på to tilstøtende stykker, en myr i grensen mellom Hetland prestegård og Bispeladegård, den såkalte Hermansdalen og et annet stykke mellom Hermansdalen og Ladegården like ned til festerens plass.

Hermansdalen begynte i skråningen øst for Josefinestiftelsen i datidens veikrysss med Bergelandsgaten og gikk sørover til Bispeladegård. Hermansdalen er etter all sannsynlighet oppkalt etter Herman Høyer, rådmann i Stavanger, som var medeier av Bispeladegård i årene 1718-1729. Det har ikke vært mulig å finne noen annen relevant person med det sjeldne navn "Herman" som har hatt befatning med disse jordbruksområdene. Feste av tilleggsjord førte til økning av årsavgiften, og Lars fikk to ekstra arbeidsdager for kapellanen på Kanniket.

At Lars Svendsen fikk Geilene "opladt og afstaaet" av Anna Jonsdatter, må forstås slik at Anna Jonsdatter hadde festeretten til husmannsplassen i 1772. I de fleste tilfeller ville enken ha festeretten i behold etter at mannen døde, så Anna Jonsdatter var trolig enke i 1772. I 1754 var oppført hele syv husmannsplasser under Kanniket.[4]

I folketellingen for 1801 står Lars Svendsen oppført med konen Maren Einarsdatter og to barn, datteren Siri, døpt 5. september 1779 og Lars, døpt 24. september 1786.

Lars Larsen fikk feste på Geilane en tid etter farens død. Moren ble først sittende med festet som enke. Overdragelsen skjedde ved at kapellanen, Børge Petersen von Fyren, den 3. mars 1807 erklærte at "Lars Svendsens enke for mig har opsagt og til sin yngste Søn Lars Larsen affstaaet sit hidtil havte og brugte Huusmands Plads Geilene kaldet".[5] Lars skulle både gi moren en tønne korn og pleie og tilsyn i hennes alderdom - og søsteren Siri husvære og naturalytelser. Festet skulle være på livstid. Lars var bare 21 år da han ble husmann under Kannik.

Men Lars lot moren og søsteren drive plassen, for kort tid etter han fikk festeseddel på Geilane i 1807 tok han samme år hyre på briggen "Ole Smith Ploug" som

---

1 Se Hans Eyvind Næss, Steglebakken, i Stavangeren 1/2009.

2 Opplysningene om familien og festet av Geilane er hentet fra en artikkel av Sevald Simonseb; Lars Larsen Geilane i Ætt og Heim 12974, s. 11-19. Tilsvarende opplysninger finnes hos Gunnar Skadberg, "Øve Dammen i Junaiten", Stavanger 2007, s. 15f.

3 Time gards- og ættesoge, Time 1973, s. 387.

4 Se Sjeleregister 1758, utg. av Rogaland Historie- og ætteogelag, s. 91. Opplysningene fra Hetland og Randaberg er hentet fra lensmannsmanntallet i 1754 da sejelregisteret for 1758 mangler for disse to soknene.

5 Sevald Simonsen, i Ætt og Heim 1974, s. 12 og Gunnar Skadberg, op.cit. 2007, s. 16.

skipstømmermann. Briggen dro til Alicante, men ble på tilbaketuren tatt i arrest av engelskmennene. Danmark-Norge var da kommet i krig med England. og Lars havnet i "prisonen". Der møtte han flere nordmenn, bl.a. Elias Tastad fra Stavanger, og der i prisonen lærte fangene fra Stavanger om kvekerbevegelsen.[6]

Lars giftet seg i 1824 med Martha Jørgensdatter fra Fogn i Finnøy kommune. De fikk en datter om bord på "Restauration" på vei til New York.

Før Lars forlot Stavanger i 1825 sammen med konen og sin døve søster Siri, sa han opp festekontrakten på Geilane og solgte huset til Sissel Marie Møglestue. Salget av huset og overdragelsen av festet er bekreftet av res. kap. Alexander Lange den 27.6. 1825 bare få dager før Lars dro fra byen med "Restauration".[7]

I 1836 finner vi Geilane i offentlige dokumenter som en presist definert eiendom. I henhold til en lov om salg av benefisert gods av 1821, begynte et storstilt salg av gammelt kirkegods i Norge. Inntektene ble lagt inn i Opplysningsvesenets fond. Ved kongeskjøte dat. 5. august 1835 og tgl. 14. juli 1836 ble eiendommen Geilene av Kanniket solgt til Sissel Marie Møglestue, enke etter tollinspektør i Stavanger, Arent Møglestue.[8] I skjøtet ble det presisert at

Sluppen «Restauration» bragte den første utvandrergruppe fra Norge til Amerika/New York sommeren 1825. Gruppen ble ledet av Lars Larsen Geilane.

Geilene var fradelt både Kanniket, Hetland prestegård og Bispeladegården. Dette var altså Lars Larsens gamle husmannsplass inkluderet de to tilleggsstykkene.

Fru Møglestues eiendom er tegnet inn på kaptein Christian Fredrik Torstrups karttegninger (croquiter) fra Stavanger og omegn fra 1863-1867.[9] Eiendommen utgjøres av brannummerne 4764 og 765 som tilsvarer Kongsgt. 52 og 48 (Josephinestiftelsen).

Sissel Marie Møglestue solgte i 1840 en del av eiendommmen til Josefinestiftelsen og dagens hus ble bygget på eiendommen. Målene på eiendommen er omtalt i skjøtet, men eiendommen fremgår tydelig av Torstrups kart. En interessant opplysning som gjelder beskaffenheten ved denne delen av den gamle husmannsplassen, er at det på plassen er grøfter "i flere kroger" og at det

6 Gunnar Skadberg skriver i sin bok "Øve Dammen i Junaiten", Stavanger 2007, s. 17-33 utførlig om alle disse hendelsen.

7 Disse opplysningene finnes hos Skadberg op.cit., s. 32.

8 Pantebok for forstedene 1801-1850, fol 26a, Statsarkivet i Stavanger.
Sissel Marie Møglestue solgte det huset hun og mannen hadd bygd i Nedre Strandgate 59 til byfogd Peter Nicolay Aarestrup i 1827. Han fikk ikke tinglyst skjøte og derfor ble huset solgt på auksjon i 1832 ved en fellesavtale mellom fru Møglestue og Aarestrup da Aarestrup flyttet fra Stavanger til kjøpmann og skipsreder Knud Helliesen (Pantebok for Stavanger 13 1823-1832, pag 458-459, Statsarkivet i Stavanger). I boken "Stavanger i svunne dager" leser vi:"Møglestue var en original fortelles det. Han lot bygge et frykteli stygt, generende hus som mer lgnet et fyrtårn enn et våningshus, for å få utsikt over byen".....Byfogd Halvor Olaus Christensen flyttet inn hit da han overtok embetet etter Aarestrup. Det "hendte at byfogden satt i et av kontorværelsene med vindu ut mot Vågen med sin stang og fisket mort og delikat torsk til aftens". (Chr. Henriksen, Stavanger i svunne dager, nyutgave Dreyer, s. 80.

9 Alle hans tegninger finnes i Stavanger byarkiv.

Kongsgt. 52, i midten helt til høyre i bildet, står på husmannssplassen Geilane og bolighuset på plassen der Lars Larsen ble født stod omtrent på dette stedet.

og fantes spor av "en gammel Oergrube".[10]

Enkefru Møglestues eiendom ble i 1842 solgt til Gotschalk Nielsen. Hun kjøpte den tilbake i 1849, men døde kort tid etter. I 1850 ble huset solgt på auksjon til krigskommissær Friderich Dietrichtson. Han rev det gamle huset og bygget i 1850 et nytt staselig hus på denne tomten. Dette vet vi fordi han først takserte huset mens det var under bygging, og så på nytt da det stod ferdig med bordkledning.[11] Senere eiere har vært ryfylkefogden Morten Henrik Magnus Baade (1860), kjøpmann C. Houge Thiis (1876) og hans arvinger (1921) og M. Norland (1927). I dag eies huset av fagforeningen LO-forbundet Norsk Industri.

Huset har adresse Kongsgt. 52.

På bygningen skal komiteen for byhistorisk skilting sørge for at det blit satt opp et kulturhistorisk skilt til minne om Lars Larsen Geilane, lederen av den første organiserte norske utvandring til Amerika.

10 Pantebok for forstedene 1801-1850 , fol. 36a, Statsarkivet i Stavanger. *En vanligere bokstavering er "Ourgrube".

11 Takstene finnes i branntakstprotokoll for Stavanger 13.9. 1851 med referanser til tidligere takster 24.6. 1851 og 11.6. 1850. Statsarkivet i Stavanger.

Amfi Madla

Kontakt oss på 51 89 70 00

- Hos oss får du salgsgaranti.

Hilsen EiendomsMegler 1

EiendomsMegler 1

Adresser

For å lette arbeidet med medlemskartoteket oppfordres alle som skifter adresse til å gi beskjed til foreningen.
Det samme gjelder hvis noen får ny mail adresse.

Beskjed bes gitt til:
Harald Sig. Pedersen,
Grytningskroken 4, 4041 Hafrsfjord,
tel.: 51 55 61 99, pede7@online.no

B

PORTO BETALT
VED
INNLEVERING
P.P.

NORGE

Returadresse: Byhistorisk Forenig, Postboks 351, 4001 Stavanger

Styret i Byhistorisk Forening 2010

Hans Eyvind Næss
Eiganesvn. 56, 4009 Stavanger
Tlf. p. 51 52 91 34
mail: hans.nass@arkivverket.no

Harald Sig. Pedersen
Grytingskroken 4, 4041 Hafrsfjord
Tlf. p. 51 55 64 99, mail: pede7@online.no

Elsa Grimnes
Torfæusgt. 56, 4009 Stavanger
Tlf. p 51 52 02 29, mail: elsa@saft.no

Petter Løhre
Blomsterveien 1, 4022 Stavanger
Tlf. p 97 00 31 27
mail: Petter.lohre@lyse.net

Bodil Wold Johnsen
Leiv Eriksonsgt. 52, 4009 Stavanger
Tlf. p. 51 53 15 82
mail: bjohnsen@stavanger.kommune.no

Kirsti Lærdal
Abelstrappa 10, 4012 Stavanger
Tlf. p. 93 44 02 04
mail: kirsti.m.lardal@uis.no

Frederik Hansen
Bjørnøygata 11, 4009 Stavanger
Tlf. p. 51 52 63 82
mail: frederik@infotronics.no

Odd Øgreid
Larsokveien 27, 4046 Hafrsfjord
Tlf. p. 51 59 08 02
mail: rogreid@online.no

Bente Madsen Bærheim
Badehusgata 43, 4014 Stavanger
Tlf. p. 97 17 67 10
mail: bente.madsen@lyse.net

Hva har stått i Stavangeren?

Redaksjonen har utarbeidet en forfatter – og emneoversikt fra starten i 1991. Denne oversikten kan du finne på websidene våre: www.byhistoriskforening.org